Türk Kültürü ve **Hacı Bektaş Velî** Araştırma Dergisi,
Yaz-Haziran 2026, Sayı 118, 307-340

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

MAKALE ARTICLE
ISSN: 1306-8253 eISSN: 2147-9895
Geliş Tarihi/Received: 16 Ekim 2025
Kabul Tarihi/Accepted: 7 Mayıs 2026
https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1805006

AYINTABLI HAMDÎ BABA DİVANI'NDA ALEVÎ-BEKTÂŞÎ MOTİFLERİ

ALEVİ-BEKTASHİ MOTİFS İN AYINTABLI HAMDÎ BABA DİVAN

ELİF SAKARYA*
EMRAH GÜLÜM**
Sorumlu Yazar

Öz

Halk arasında Kara Fakı olarak bilinen Muhammed Hamdî Baba, 19. yüzyıl Antep'inde yetişmiş ve Alevî-Bektâşî çizgisinde yaşamış bir tekke şairidir. Mensup olduğu mezhep ve içinde yaşadığı tarikatın da etkisiyle kaleme aldığı şiirlerde bolca Alevî-Bektâşî motifi kullanmış; Alevî-Bektâşî kültüründe çok önemli bir yere sahip olan isimlere, mekânlara, sembol ve motiflere şiirlerinde yer vermiştir. Özellikle Hz. Muhammed, 'Âl-i 'Abâ mensupları, Selman, Dört Halife, On İki İmamların isimleri; Kâbe, Kerbelâ, Kevser gibi mekânlar ve meskenler; Düldül, Arslan gibi hayvanlar; Zülfikâr gibi nesneler; şarap gibi içecekler; Ehl-i Beyt, on dört masum, sırat-ı müstakim, hel etâ, Gürûh-ı Nâcî gibi kavramlar Hamdî Baba'nın şiirlerinde sıklıkla tekrar etmektedir. Bu nedenle de Alevî-Bektâşî kültüründen gelmeyen veya en azından bu kültüre ve geleneklere aşina olmayanların Ayıntablı Hamdî Baba'nın şiirlerini bir çırpıda anlaması mümkün değildir. Bu durumdan dolayı Hamdî Baba'nın şiirlerinin daha net anlaşılması maksadıyla biz de bu derleme-sözlük çalışmasında Ayıntablı Hamdî Baba Divanı'nda yer alan Alevî-Bektâşî kültürüne ait unsurlar ve sembolleri beyit örnekleri ile birlikte vererek ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ayıntablı Hamdî Baba, Alevî-Bektâşî, On İki İmam, Hz. Ali, Hz. Hüseyin.

Abstract

Muhammed Hamdî Baba, popularly known as Kara Fakı, is a lodge poet who grew up in Antep in the 19th century and lived in the Alevi-Bektashi line. He used many Alevi-Bektashi motifs in the poems he wrote under the influence of the sect he belonged to and the sect he lived in; he included names, places, symbols and motifs that have a very important place in Alevi-Bektashi culture in his poems. Especially names of Muhammad, members of 'Al-i 'Abâ, Salman, four caliphs, twelve imams; places and dwellings such as Kaaba, Karbala, Kevser; animals such as Duldul and lion; objects such as Zülfikar; beverages such as wine; concepts such as Ehl-i Beyt, fourteen innocents, sırat-ı müstakim, hel etâ, Gürûh-ı Nâcî are frequently repeated in

İnceleme Makalesi / Künye: SAKARYA, Elif - GÜLÜM, Emrah. "Ayıntablı Hamdî Baba Divanı'nda Alevî-Bektâşî Motifleri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 118 (Haziran 2026), s. 307-340. https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1805006

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, E-mail: sakarya.elif605@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9025-0123.

** Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, E-mail: emrahgulum@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0614-1002.

Hamdî Baba's poems. For this reason, it is not possible for those who do not come from the Alevi-Bektashi culture or at least are not familiar with this culture and traditions to understand Ayıntablı Hamdî Baba's poems at once. Due to this situation, in order to understand Hamdî Baba's poems more clearly, in this compilation-dictionary study, we will examine in detail the elements and symbols of the Alevi-Bektashi culture in Ayıntablı Hamdî Baba's Divan via giving examples of couplets.

Key Words: Ayıntablı Hamdî Baba, Alevi-Bektashi, Twelve Imams, Hz. Ali, Hz. Hüseyin.

Giriş

Halk arasında "Kara Fakı" lakabıyla tanınan, asıl ismi Muhammed olan ve "Hamdî" mahlasını kullanan şair, *Divan*'ının ilk ve son sayfalarındaki kayıtlara göre R. 1261/ M. 1845 yılında Antep'te dünyaya gelmiş Alevî-Bektaşî meşrepli bir tekke şairidir. Saçaklı adıyla bilinen Muhammed Efendi'nin torunu ve Süleyman Hocaoğlu Mollâ Mehmed'in de oğlu olan Hamdî Baba, Rufaîlik tarikatının mensubu olmakla birlikte Ali Rıza Efendi isimli şahsın evinde yapılan sohbetlerde Alevî-Bektaşî erenlerinden olan İlhâmî Baba'dan etkilenmiş ve ona intisap ederek Bektaşîlik'i benimsemiştir (Yakar, 2012, 15). Antep'teki yıkılan Küçük Tabakhane Camii yakınındaki Kâdirî Tekkesi'nin son şeyhlerinden olan Hamdî Baba, gündüzleri mazı değirmeni çekerek, geceleri ise bekçilik yaparak geçimini sağlamıştır (Solmaz, 2017, 15). Askerlik hizmetinde "mülâzım-ı sânî" rütbesi ile görev yapmış ve 93 Harbi esnasında Rus birliklerine esir düşmüştür. Esaretten kurtulmasının ardından Mısır'a gitmiş ve yaşamını bir süre burada sürdürmüştür. Daha sonra Antep'e gelen Hamdî Baba, R. 10 Şubat 1324/ M. 1908 yılında 63 yaşındayken burada vefat etmiştir (Yakar, 2003, 176).

Şairin *Divan*'ının müellif hattıyla yazılmış iki nüshası vardır. Hamdî Baba'nın torunu Cemal Karaata'nın bildirdiğine göre Hamdî Baba, Hüseyin Cemal ve Mehmet Ali isimli iki oğluna birer nüsha düzenleyip hediye etmiştir (Yakar, 2012, 16). Elde bulunan *Divan* nüshası Hüseyin Cemal'e verilen ve 143 sayfadan oluşan nüshadır. Eserin ilk sayfasında üç farklı "Muhammed Hamdî" mührü bulunmakla birlikte oğlu Hüseyin Cemâl tarafından kaydedildiği tespit edilen vefat tarihi yer almaktadır. Toplam 151 şiirin bulunduğu eserde şiirlerin büyük bir çoğunluğu siyah mürekkep ve rika hattıyla yazılmış olmakla beraber üzerine sonradan mavi mürekkeple çizilmiş farklı yazı türleriyle de karşılaşılmaktadır (Yakar, 2003, 177). Divan şiiri geleneğinin getirisi olarak alfabenin her harfiyle şiir yazmaya özen gösteren şair, şiirlerinin çoğunu aruz vezni ile kaleme alırken özellikle nefeslerinde hece ölçüsünü kullanmayı tercih etmiştir. Pek çok sûfînin olduğu gibi Hamdî Baba'nın şiirleri de eğitici-öğretici nitelikler ağır bastığından dolayı hikemî tarzdadır. Bu nedenle Arapça ve Farsça kelime kullanımı sınırlı olan ve sade bir dille kaleme alınan Hamdî Baba'nın şiirlerinde sanat kaygısı görülmez (Yakar, 2012, 16-17).

Hamdî Baba, Bektaşî düşüncesini aşırılıklardan uzak bir hâlde İslam'ın itikadî boyutuna zarar vermeden ve İslam inancıyla bütünlük arz eden bir yapıda şiirlerinde işlemiştir. Hz. Muhammed, Hz. Ali, Dört Halife gibi önemli kişiler ve çeşitli dinî-felsefî düşünceler üzerine söylemiş olduğu şiirler, intisap ettiği Bektâşîlik'in felsefesini yansıtması bakımından da oldukça dikkat çekicidir. Ebû Hanîfe'ye

bağlılığını sıklıkla şiirlerinde dile getiren Hamdî Baba, bu yönüyle Bektaşîlik çizgisinde şiirler kaleme alan diğer şairlerden ayrılmıştır (Yakar, 2013). Alevî-Bektaşî geleneğini yansıttığı şiirlerini ise dinî temellerden uzaklaşmadan, samimi ve akıcı bir biçimde dile getirmiştir.

Biz de bu çalışmada Ayıntaplı Hamdî Baba'nın *Divan*'ında geçen Alevî-Bektâşî motiflerini derleyerek şairin mensubu olduğu inanç ve kültürün değerlerini şiirlerinde hangi bağlamlarda kullandığını tespit etmeye çalıştık. Bu doğrultuda *Ayıntaplı Hamdî Baba Divanı*'nda yer alan her beyti ayrı ayrı incelemeye tabi tuttuk. Bazı Alevî-Bektâşî motiflerinin *Divan*'da makul sayıda beyitte geçtiğini, bazı motiflerin ise eser boyunca onlarca beyitte kendine yer bulmuş olduğunu farkettik. Bu nedenle özellikle Hz. Muhammed, Âl-i 'Abâ mensupları, On İki İmam ile Haydar gibi isim ve kavramların örnek beyitlerinde sınırlandırmaya gidilmek durumunda kalınmıştır. Bu örnek sınırlandırmasındaki amaç çalışmanın haddinden fazla uzamasını önlemeye çalışmakla birlikte birbirine çok benzeyen beyitlerde neredeyse aynı anlamsal düzeyde kullanılan motiflerin bizi tekrara düşürmesini önleme çabasıdır. Aynı şekilde yine tekrara düşmemek adına aynı beyitte geçen birden fazla isim ve kavram sebebiyle mevzubahis beyit, sadece bir ismin veya kavramın örnek beyti olarak kulllanılmış, ikinci hatta üçüncü isim ve kavram için başka örnek beyitler tercih edilmiştir.

1. Alevî-Bektâşî Kültüründe Önemli Şahıslar

1.1. Muhammed

İslâm âleminde Hz. Muhammed'in diğer yaratılanlardan ayrı, özel bir yerinin olduğu herkes tarafından kabul edilmiştir. Kâinatın yaratılış sebebi olarak kabul edilmiş, ona duyulan sevgi ve saygı dinin temel öğelerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Hz. Muhammed, Alevî-Bektâşî geleneğinde de önemli bir yer tutmuştur. Alevî-Bektâşî geleneğinde Hz. Muhammed sadece İslâm peygamberi değil, aynı zamanda ilahi gerçeklerin taşıyıcısı ve ehl-i beytin başlangıç noktası olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bunun kanıtı olarak gösterilen en temel unsur ise Alevî inancının esas ikrârı olan "Hak-Muhammed-Ali" üçlemesidir. Alevî-Bektâşî kültüründeki bu üçleme sırasıyla tevhit, nübüvvet ve velayetin birbirinden ayrılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Hz. Muhammed, Allah'ın yeryüzündeki tecellisi ve insanlığın yol göstericisi olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra Alevî-Bektâşî geleneği içinde Hz. Muhammed her zaman için Hz. Ali ve ehl-i beyt ile birlikte ele alınıp anlatılmıştır. Deyişlere, nefeslere, şiirlere ve sözlü geleneğe dayalı kabullere bakıldığında Alevî-Bektâşî inancında Hz. Muhammed genellikle en son kitabın kendisine indirilmesi, doğumu ile insanların kalbini nur ile doldurması, âlemlere rahmet ve dertlilere derman olarak gönderilmesi açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca dünya ile ahirette insanlara şefaatçi, mahşerde kılavuz olması, Allah'ın cemali ile müşerref olması ve tüm âlem için ahlak timsali olması (Üçer, 2010, 324) yönlerinden de Hz. Muhammed'den sıklıkla bahsedilmektedir.

Hamdî Baba Divanı'nda Hz. Ali ile birlikte ismi en çok geçen kişi şüphesiz ki Hz. Muhammed'dir. Hamdî Baba, Hz. Muhammed'in isimlerini ve sıfatlarını o kadar çok farklı bağlam ve terkip içinde kullanmış ki hepsini burada anmak bu çalışmanın kapsamını çok aşacağından birkaç örnek ile yetinilmek durumunda kalınmıştır. Bu örneklerde de Hz. Muahmmed'in bütün ümmete şefaatçi olduğundan, bütün âlemlerin

onun için yaratılmış olduğundan, Allah-Muhammed-Ali üçlemesinin nübüvvet basamağını oluşturmasından ve İslam'ın temeli olan Kur'ân'ın özü olduğundan bahsedilmiştir.

Enbiyâlar serveridir fahr-i 'âlem hakkıçün
Dilerim ola şefî'im ol Muhammed Mustafâ (2/8)[1]

(Bütün peygamberlerin başı ve bütün âlemlerin övünç kaynağı olan Hz. Muhammed'in hakkı için, dilerim ki Hz. Muhammed benim şefaatçim olur.)

Ahsen-i takvîm sensin zât-ı mahbûb-ı Hudâ
Küntü kenzin mazharısın yâ Resûl-i Kibriyâ (6/1)

(Ey ululuk sahibi Peygamber! Sen Allah'ın sevdiği kulu ve en güzel yaratılmış olansın. Sen o gizli hazinenin tecelli yerisin.)

Gör ebü'l-ervâhıdır ol Mustafâ ki şâh-ı cân
Ahmed-i Muhtâr olupdur kâf u nûna çün esâs (68/2)

(O Mustafa ki canların sultanı, ruhların babasıdır. Çünkü Hz. Muhammed kâf ve nûn harflerinden oluşan "kün" bahsine esas olmuştur.)

Hâk olan âl-i Resûl'üñ dâmeninde Hamdiyâ
Cân u serden geçdiler hep sîm ü zere gelmedik (98/7)

(Ey Hamdî! Hz. Muhammed'in ailesinin eteğinde toprak olanlar, hep canlarından ve başlarından geçtiler, zaten biz de gümüşle altın için bu yola gelmedik.)

Hamdî yanar bugün 'aşk âteşine
Yârini aldırmış fitne kuşuna
Münâfıklar düşmüş anıñ peşine
Himmet eder Allâh Muhammed 'Alî (148/7)

(Hamdî bugün aşk ateşine yanar. Sevdiğini fitne kuşuna kaptırmış. Münâfıklar onun peşine düşmüş. Allâh-Muhammed-Ali yardım eder.)

Muhammed izini izle
Bu halkıñ 'aybıñı gizle
Hemân sen 'aybıñı gözle
Okursuñ magz-ı Kur'ânı (149/6)

(Hz. Muhammed'in yolundan yürü. Bu halkın ayıbını gizle. Sen önce kendi ayıbına bak. Kur'ân'ın özünü okursun.)

1.2. Âl-i 'Abâ

İslâm literatüründe Hz. Muhammed ve ailesi "ehl-i beyt, ehl-i abâ ve âl-i 'abâ" şeklinde çeşitli terkiplerle ifade edilmiştir. Ev halkı manasına gelen "ehl-i beyt" tabiri Hz. Muhammed'i, çocuklarını, torunlarını ve yakın akrabalarını kapsayacak biçimde kullanılırken "âl-i 'abâ" tabiri ise daha dar bir anlam çerçevesinde kullanılmıştır. Sünnî ve Şii kaynaklara göre Hz. Muhammed, Ümmü Seleme'nin evindeyken Ahzâb Sûresi'nin "Ey ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister" ayeti nazil olmuş ve bunun üzerine Hz. Muhammed Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve oğulları Hz.

[1] Bu çalışma boyunca örnek olarak kullanılan beyitlerin tamamı Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar'ın *Ayıntablı Hamdî Baba Divanı* kitabından alıntılanmıştır. Bu nedenle beyitlerin yanında parantez içinde önce şiir numarası sonra da beyit numarası yer almaktadır.

Hasan ile Hz. Hüseyin'i abasının altına alarak "Allah'ım, benim ehl-i beytim işte bunlardır, bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap" şeklinde dua etmiştir (Uludağ, 1989). Bu sebepten Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin "ehl-i kisâ, âl-i 'abâ, ehl-i 'abâ" şeklinde anılırken Hz. Muhammed ile birlikte abaya bürünenlerin sayısı beş olduğundan dolayı "hamse-i âl-i 'abâ, pençe-i âl-i 'abâ ve melce-i âl-i 'abâ" kavramları da ortaya çıkmıştır. Sonuç itibariyle "ehl-i beyt" kavramı genel manasıyla Hz. Muhammed'in ailesini ve yakın çevresini kapsarken "âl-i abâ" sadece abası altına aldığı Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve torunlarından oluşan özel bir topluluğa işaret etmektedir.

Tıpkı Hz. Muhammed gibi "âl-i 'abâ" kavramı da *Hamdî Baba Divanı*'nda defaatle geçmektedir. Şaire göre kurtuluş âl-i 'abâ yolunda olmaktadır ve hakikatin sırları ancak âl-i 'abâ mensuplarındadır. Bu nedenle onların yoluan canlar ve başlar hiç düşünmeden verilmelidir.

İster iseñ keşf ola 'âlemde saña müşkilât
Bende-i 'âl-i 'abâ olmakdadır ancak necât (17/1)

(Eğer bu dünyada zorlukların sana açılmasını, çözülmesini istersen; bil ki kurtuluş ancak âl-i abâya köle olmaktır.)

Mukatta'ât hurûf remzin varıp sofiyâneye sorma
Hüviyyet sırrına ermiş anı âl-i 'abâdan sor (42/8)

(Hurûf-ı mukatta'âtın sırrını gidip sofulara sorma. O sırları hakikat sırrına ermiş olan âl-i abâya sor.)

Cân u serden geçdiler 'âl-i 'abâniñ 'aşkına
Fakru fahrî remziniñ sultânıdır Bektâşîler (44/12)

(Âl-i abânın aşkı için canlarından ve başlarından vazgeçen Bektâşîler "yoksulluğum övüncümdür" bahsindeki sırrın sulanlarıdır.)

Âl-i evlâd-ı 'abâniñ cân ile ol 'askeri
Bilmeyince bu gürûhı ehl-i 'irfân olamaz (58/9)

(Âl-i abânın evlatlarının gönülden askeri ol. Bu topluluğu bilmezsen irfan ehli olamazsın.)

1.2.1 Hz. Ali ('Ali bin Ebû Tâlib)

Hz. Ali, gerek Alevî-Bektâşî geleneğinde gerekse klasik Türk edebiyatında Hz. Muhammed'in ardından ilk sırada yer almaktadır ve bu edebiyata kaynaklık eden Kur'ân, hadis, İslâm tarihi ve tasavvuf kitaplarında hemen her yönüyle ele alınarak önemli bir yer edinmiştir. İlk iman edenlerden olması ve İslâm dininin yasakladığı her türlü günahtan sakınarak örnek bir yaşam sürmesi dolayısıyla "kerremallâhu vechehû" duasıyla anılmıştır. Hz. Muhammed'in evinde yetişmiş, onun damadı olmuş ve peygamberin nesli onunla devam etmiştir. Peygamberin Medine'ye hicreti esnasında Hz. Ali, Hz. Muhammed'i öldürmeye gelecek müşrikleri oyalamak amacıyla Mekke'de kalmış, savaşlarda Hz. Muhammed'in yanı başında yer alarak büyük kahramanlıklar göstermiştir. İlmi yönüyle de sahabeler arasında yerini almıştır. Sıkıntılı bir dönemde hilafet görevini üstlenerek adil bir yönetim sergilemek için büyük bir çaba göstermiştir. Ayrıca İslâm'ın yayılması için büyük bir çaba gösterdiği bilinen Hz. Ali, müslümanlar arasında ilim, takva, ihlâs, samimiyet, fedakârlık,

kahramanlık ve şecaat gibi ahlaki ve insani özellikleri ile müstesna bir yere sahiptir (Gökbel, 2019, 56).

Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imam inancı Alevîlik geleneğinin temelini oluşturmuştur. Bu gelenek içerisinde ehl-i beyt mensupları tarihi kişiliklerinin yanı sıra kutsal birer imgeye dönüşmüştür. Bilhassa Hz. Ali, sözlü gelenek ile süregelen ve geniş coğrafyalara yayılan Alevî inancı içerisinde adeta bir destan kahramanı hâline gelerek makamları, yaşamı ve kahramanlıkları ile ilgili birçok anlatıya konu olmuştur. Alevî-Bektâşî inancının ve geleneğinin temelinin dayandığı Hz. Ali, aynı zamanda en çok mahlasa sahip tarihi karakterlerden biridir. Ebû Türâb, Ebü'l-Hasan, Ebü's-Sıbteyn, Murtazâ, Haydar, Haydar-ı Kerrâr, Kerrâr, Şâh, Şâh-ı Velâyet, Şâh-ı Merdân, Şâh-ı Necef, Şîr, Şîr-i Hûdâ, Şîr-i Yezdân, Şîr-i Hak, Esedullâh, Arslan, Gazanfer, sâkî-i Kevser, Fâtih-i Hayber, Emirü'l-Mü'minîn, Emir, İmâm, İbn-i Amm-i Mustafâ, Dâmâd-ı Peygamber, Mahrem-i Esrâr, Vasî, Seyyid, Şâfî-i Mahşer, Kasîmü'n-Nâr, Düldül-süvâr, Kur'ân-ı Nâtık, Noktavî, Velî ve Mazhar-ı Esmâ kaynaklarda ve edebî eserlerde Hz. Ali yerine kullanılan mahlaslardan bazılarıdır.

Hamdî Baba Divanı'nın da en temel karakteri olan Hz. Ali, şair tarafından burada saymamızın mümkün olamayacağı kadar çok benzetme, terkip ve bağlam içerisinde kullanılmış ve mısralara dökülmüştür.

Bulup bir râh-ı Hakda misl-i Haydar
Anıñ peymânesinden bir lübâb iç (24/2)

(Allah yolunda Hz. Ali'nin bir benzerini bulup onun kadehinden şarap iç.)

Yedinde Haydar-âsâ havz-ı Kevser
Hakîkat dest-i kudretden hoş-âb iç (24/4)

(Elinde Hz. Ali gibi Kevser suyu bulunmaktadır. Hakikatte sen bu tatlı suyu doğrudan kudret elinden iç.)

Hakıñ nûru vü mahbûb-ı peyamber
Vasiyy-i 'Alîdir bir ismi Haydar (39/1)

(Allah'ın nuru ve Hz. Muhammed'in sevgilisi, bir ismi de Haydar olan vasî Hz. Ali'dir.)

'Alî imiş velîler pîşvâsı
Bu kem-ter bendeye olmuşdur reh-ber (39/7)

(Velilerin başı Hz. Ali'ymiş. Bu günahkâr köleye rehber olmuştur.)

Açagör cân gözüñ bunda olagör sıdkile bende
Râhında muktedâya pîşvâ sultânıdır Haydar (48/2)

(Can gözünü aç ve sadakatle köle ol. Hz. Ali, yoluna rehber olanların sultanıdır.)

1.2.2. Hz. Hasan (Hasan bin 'Ali)

Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali'nin büyük oğlu ve on iki imamın ikincisi olan Hz. Hasan, hicretin 3. yılında Medine'de dünyaya gelmiş ve hicretin 50. yılında zehirlenerek öldürülmüştür. Cahiliye devrinde bulunmayan "Hasan" adını Harun peygamberin oğulları Şübeyr, Şeber ve Müşrib'in adlarını örnek alarak bizzat Hz. Muhammed'in verdiği rivayet edilmiştir. Ayrıca Hz. Hasan için "Şepper ve Şibr", kardeşi Hz. Hüseyin için "Şeppîr ve Şübeyr" isimleri de kullanılırken Alevî-Bektâşî

geleneğini benimsemiş şairlerde bu isimlerin birlikte zikredildiği de görülmüştür. Hz. Hasan'ın en meşhur lakabı "seçkin, seçilmiş" manasına gelen "Müctebâ"dır (Gölpınarlı, 1989, 47). Kaynaklarda Hz. Muhammed'e benzediği söylenen Hz. Hasan için, Hz. Fâtıma'nın "Babama benzeyen, Ali'ye benzemeyen" ifadesini kullandığı belirtilmiştir (Gökbel, 2019, 371). Hz. Muhammed tarafından kendisine "Seyyid" unvanı verilmiş ve bu sebeple soyundan gelenler de bu unvanla anılmışlardır.

Alevî-Bektâşî geleneğinden hareketle klasik Türk edebiyatında Hz. Hasan, peygambere nisbetle "Resûl'ün oğlu, vâris-i Nebî, Kevser'in oğlu, nübüvvetin oğlu, konuşan Kur'ân, ilmin kapısı, Tâkî, Tayyip, Kerîm, Zekî, Seyyid, Emirü'l-mü'minîn, İmâm, Velî" gibi çeşitli lakaplarla nitelendirilmiştir (Turgut, 2023, 14-21). *Hamdî Baba Divanı*'nda ise "nesl-i pâk-i Murtazâ, âl-i Zehrâ, "hulk-ı rızâ", "gûş-vâr-ı levh-i mahfûz" tabirleriyle anılırken, kardeşi Hz. Hüseyin ile birlikte "Şebbîr ü Şebber", "şebâb-ı ehl-i cennet" ifadeleriyle şiirlerde yer almıştır.

Can u dilden çâkeriyim ben Muhammed âlinin
Âl-i Zehrâ ol Hasan'dır nesl-i pâk-i Murtazâ (2/10)

(Ben can u gönülden Hz. Muhammed'in ailesinin kölesiyim. Hz. Fâtıma'nın ailesi ve Hz. Ali'nin temiz soyu Hz. Hasan'dır.)

Zehr içirdi eşkıyâ ol Hasan-ı hulk-ı rızâ
Oldu âmâc-ı belâ ol Hüseyin-i Kerbelâ (3/2)

(Eşkıya, o Allah'tan gelen her şeye razı olarak yaratılmış olan Hz. Hasan'a zehir içirdi. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ise belanın hedefi oldu.)

Bak şebâb-ı ehl-i cennetdir Hüseyn ile Hasan
Kurretü'l 'aynî buyurdu sâkin-i arz-ı Hicaz (58/3)

(Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin cennetin genç sakinleridir. Hz. Muhammed onlar için "gözümün nuru" dedi.)

Terk-i tecrîdiz rehâ koyduk Hasan râhında baş
Koç Hüseynîyim Hüseyn-i Kerbelâyîlerdeniz (59/2)

(Kurtuluş yolunda tecritten vazgeçtik, Hz. Hasan'ın yoluna baş koyduk. Yiğit Hüseyin'e mensubum, Kerbelâ'nın Hüseyin'ine aitim.)

1.2.3. Hz. Hüseyin (Hüseyn bin 'Ali)

Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın ikinci oğlu olup imamların üçüncüsü olarak kabul edilen Hz. Hüseyin hicretin 4. yılında Medine'de doğmuş, doğumu Hz. Muhammed'e müjdelenmiş ve hicretin 61. yılının Muharrem ayında Kerbelâ'da şehit edilmiştir (Gölpınarlı, 1989, 60-75). Hz. Hüseyin'in lakabı şehit edilmesi dolayısıyla "eş-Şehîd"dir. Doğduğu vakit Hz. Muhammed, Hz. Hasan'a yaptığı gibi Araplar tarafından daha önce bilinmeyen "Hüseyn" ismini kulağına bizzat okuyarak vermiş ve kızı Hz. Fâtıma'dan saçının ağırlığınca gümüş dağıtmasını istemiştir (Fırat, 2022, 54).

Peygamberin vefatının ardından İslâm dünyasında sular durulmamış, Muaviye'nin Hz. Ali'ye biat etmemesi ile baş gösteren hilafet sorunu, Kerbelâ olayının gerçekleşmesine sebep olmuştur. Kerbelâ olayı öncesi Hz. Hüseyin de tıpkı Hz. Hasan gibi ilk iki halife döneminde meydana gelen önemli olaylarda fiilen yer almamıştır.

Babasının halifeliği esnasında ise Kûfe'ye giderek onun bütün seferlerine katılmış, şehadetinin ardından da vasiyetine uyarak ağabeyi Hz. Hasan'a biat etmiştir.

Muaviye'nin vefatının ardından yerine gelen Yezîd'e biat etmediği için Hz. Hüseyin ve ehl-i beytten 72 kişinin şehit edilmesiyle sonuçlanan ve İslâm dünyasında adeta bir dönüm noktası olan Kerbela hadisesi özellikle Alevî-Bektâşî geleneğinde ayrı bir yer tutmuştur. Muharrem ayında gerçekleştiğinden dolayı bu ay özellikle İmamiyye Şiasında ve Alevî-Bektâşî geleneğinde matem ayı olarak kabul edilmiştir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin ardından duyulan acının şiirlerle ifade edilmesi ile güçlü bir gelenek inşa edilmiştir. Şehadetinin etkisi, edebî gelenekte de kendine yer bulmuş ve böylece "Maktel, Muharremmiye, Maktel-i Hüseyn" olarak isimlendirilen bir edebî türün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Klasik Türk şiirinde önemli bir yeri olan ve on iki imamın anlatıldığı düvazlarda da şairler özellikle Kerbela olayını öne çıkartarak Hz. Hüseyin'in imamlığını ikinci planda bırakmışlardır. Bahsi geçen şiirlerde Hz. Hüseyin, Kerbela ile ilişkilendirilmiş ve "Şehîd-i Kerbelâ, Şehîd, Hüseyn-i Kerbelâ, Şâh-ı Kerbelâ, Fahr-i Kerbelâ, Hüseyn-i Maktûl" gibi tabirlerle anılmıştır (İyiyol, 2013, 241).

Hamdî Baba da şiirlerinde Hz. Hüseyin'den bahsederken istikrarlı bir şekilde Kerbelâ'dan ve Hz. Hasan'dan da bahsetmiştir.

Gûş-vâr-ı levh-i mahfûzdur bular sen fehm kıl
Hem şebâb-ı ehl-i cennetdir şehîd-i Kerbelâ (145/2)

(Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin levhi mahfuzun küpeleridir, sen anla bunu. Üstelik Kerbelâ şehidi olan Hz. Hüseyin genç cennet ehlidir.)

Hem şebîr ü şebberidir ol Hüseyn ile Hasen
'Aşk elinden oldular hep ya'nî âmâc-ı belâ (6/6)

(Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin Şebîr ve Şebberdir. Yani onlar aşkın elinden hep belanın hedefi oldular.)

Nedir penc-i 'abâ bildiñ mi ey cân
'Alî hem Fâtıma Şebbîr ü Şebber (39/2)

(Ey cân! Âl-i abâ beşlisi kimdir bilir misin? Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir.)

Âh Hüseyn-i teşne-dil oldu esir-i gark-ı hûn
Vâh Hasan ibn-i 'Alî innâ ileyhi râci'ûn (113/1)

(Ah susamış gönüllü Hz. Hüseyin kana boğulmanın esiri oldu. Vâh Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan "kuşkusuz O'na döneceğiz" ayetindeki gibi Allah'a döndü.)

1.2.4. Hz. Fâtıma (Fâtıma bint Muhammed)

Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin eşi ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in annesidir, peygamberin soyu ondan devam etmiştir. Kimi tarihçilere göre 609 yılında kimilerine göre ise 605 yılında dünyaya gelmiştir. Yaygın olarak kullanılan künyesi "ümmü ebihâ" olmasına rağmen "ümmü'l-Hasan, ümmü'l-Hüseyin, ümmü'l-muhsin" olarak da anılmıştır. İslâm kültürü ve Alevî-Bektâşî geleneğinde lakapları "Zehrâ, Betül, Sıddîka, Mübâreke, Tâhire, Zekiyye, Râdıyye, Mardıyye, Muhaddise, Seyyide,

Meryemü'l-Kübra ve Seyyidü'l-Nisâi'l-Âlemîn" olarak kaydedilmiştir (Gökbel, 2019, 291).

Vefatına kadar Hz. Ali'nin tek eşi olan Hz. Fâtıma gerek Anadolu kültüründe gerekse Alevî-Bektâşî geleneğinde müstesna bir yere sahiptir. "Pençe-i Âl-i 'Abâ" adı verilen el motifinin başparmağı Hz. Muhammed'i, işaret parmağı Hz. Ali'yi, orta parmağı Hz. Fâtıma'yı, yüzük parmağı Hz. Hasan'ı ve serçe parmağı Hz. Hüseyin'i temsil eder. Bu bağlamda Âl-i 'Abâ'dan bahsedilen manzumelerde Hz. Fâtıma da zikredilmiş olur (Gökbel, 2019, 292).

Hamdî Baba da şiirlerinde Hz. Fâtıma'dan genellikle "Zehrâ" olarak bahseder ve "âl-i Zehrâ, bâğ-ı Zehrâ" gibi terkiplerin içerisinde kullanarak beytin anlam boyutuna Âl-i 'Abâ mensuplarını da dâhil etmiş olur.

Ehl-i vahdet âl-i Zehrâ'dan ederler bey'atı
Hem muhibb-i âl-i Haydar'dan kılarlar sür'ati (14/4)

(Vahdet ehli Hz. Fâtıma'nın soyundan biat alır ve Hz. Ali'nin ailesinin sevgisinden bu biatı hızlıca yerine getirirler.)

Men 'aref sırrına vâkıf olmak isterseñ eger
Âl-i Zehrâ râhına gir mekteb-i 'irfâna kaç (22/7)

(Eğer *men 'aref*[2] sırrına erişmek istersen Hz. Fâtıma'nın ailesinin yoluna gir, ilim mektebine yönel.)

Hazan etdiñ bâğ-ı Zehrâ'yı insâf etmediñ asla
Ne yüz ile necât isteñ anıñ cedd-i 'ulâsından (116/3)

(Hiç insâf etmedin, Fâtıma'nın bahçesini soldurdun. Onların soyundan gelenlerden hangi yüzle af dilersin.)

1.3. Selmân-ı Fârisî (Selmân bin Fârisî)

Tasavvufun ilk temsilcileri olarak kabul edilen "Kırklar"dan olduğuna inanılan, Şii anlayışına göre Hz. Muhammed'in ashâbından olan ve "ehl-i beytimdendir" dediği Selmân-ı Fârisî, Mecûsîliği benimsemiş İran toplumunda dünyaya gelmiştir. Babasının telkinleri ile Mecûsîlik usülüne göre yetiştirilen Selmân, dinin kendisini tatmin etmemesi üzerine girdiği arayışta önce Hristiyanlığa daha sonra da İslâm'a yönelmiştir. Selmân-ı Fârisî, İslâm dinine geçmesinin ardından başka bir nesep aramamış ve soranlara kendisini "Selmân ibnü'l-İslâm" şeklinde tanıtmıştır.

Şiiliğin bazı kollarında Selmân, ilâhî südûr sırasında Hz. Ali'den hemen sonra yer almıştır. Nusayrîler ise onu üç gizli harften birisi olarak kabul etmişlerdir. Nusayrîliğin teslis inancını ifade eden "ayn" Hz. Ali'yi, "mim" Hz. Muhammed'i, "sin" ise Selmân'ı temsil eder. Bu bağlamda mana Ali, isim Muhammed, bab ise Selmân'dır (Fığlalı, 1990, 185). Nitekim Hamdî Baba da beyitlerde Selmân'dan bahsederken Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin isimlerini de anarak üçlemeyi tamamlar. Ayrıca Hamdî Baba, Selmân'ı beyitlerde genellikle Kanber ile birlikte kullanmıştır.

[2] Alevî-Bektâşîlikte Hz. Muhammed'in "Men arafe nefsehü fekad arafe rebbehu (kendini bilen Rabbini de bilir)" şeklindeki hadisine dayanan tabirdir. Kulun kendisi yokluk, âcizlik, mahviyet ve eksikliklerileyle birlikte kabullenmesidir.

Şer'-i pâk-i Ahmed'i hem başına tâc etdiler
Ol 'Aliyyü'l-Murtazâ Selmân'ıdır Bektâşîler (44/2)

(Bektâşîler, Hz. Muhammed'in temiz şeriatını başlarına taç ettiler. Onlar, Hz. Aliyyü'l-Murtazâ'nın Selmân'ıdırlar.)

Şehr-i zât-ı Mustafâ'nıñ dedi Haydar bâbıdır
Cân ile kıldım temennî Kanber ü Selmân'ı haz (78/4)

(Hz. Muhammed'in varlık şehrinin kapısı Hz. Ali'dir dedi. Kanber ile Selmân'ı candan sevmeyi istedim.)

Hamdiyâ râhında 'aşkıñ olmadan Selmânîveş
Nokta-yı bâ olmadı çün bir velî illâ 'Alî (135/7)

(Ey Hamdî! Aşkın yolunda Selmân gibi olmadan Hz. Ali'den başka bir veli "b harfinin noktası" olamaz.)

1.4. Çehâr-Yâr

İslâm tarihinde Hz. Muhammed'in vefatı itibariyle Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesi ile başlayıp hemen ardından Hz. Ömer ve Hz. Osman ile devam eden ve son olarak da Hz. Ali'nin hilafetin başına geçmesiyle sona eren dönem "Dört Halife dönemi" ya da "Hulefâ-yı Râşidîn devri" olarak adlandırılmıştır (Fayda, 1998). Bahsi geçen dört halifeye de "Çehâr-Yâr" veya "Çehâr-Yâr-ı Güzîn" denmiştir. Klasik Türk edebiyatında dört halifenin yaşamları ve kişilikleri etrafında çeşitli eserler meydana getirilmiştir. Özellikle şairlerin divanlarında çeşitli nazım şekilleri ile kaleme alınmış na'tlarda dört halifeden daima saygı ve övgüyle bahsedilirken mesnevilerde na't ve eğer varsa miraciyyenin ardından "Medh-i Çehar-Yâr-i Güzîn" başlığı altında dört halifenin övgüsü önemli bir yer tutmuştur (Ünver, 1986, 415).

Alevî-Bektâşî geleneğinde yazılan şiirlerde, şiirin temeli inanç gereği olarak Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisi üzerine kurulmuştur. Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer'in Gadir-i Hûm'da peygamberin sözüne riayet etmemeleri, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi halife olarak işaret etmesine rağmen buna uymamaları, Fedek hadisesi, halifelik mücadelesi esnasında Hz. Ömer tarafından Hz. Ali'nin evinin basılması gibi kimi olaylar sebebiyle Alevî ve Bektâşîler üç halifeye sıcak bakmamıştır. Fakat Hz. Ali'nin kendinden evvelki üç halifeye karşı olumsuz bir tavır göstermemesi de bilinen bir gerçek olup Hamdî Baba'nın şiirlerinde de üç halifeden saygıyla bahsedilmiş ve dört halifeyi seven kimseler için "Dört halifeyi seven, gerçek mümin ve Allah'ın dostudur" ifadesi kullanılmıştır.

Bâb-ı Haydar'dan dirîg etme dilerim gönlümü
Hürmetiçün sen habîb-i çâr-yâr-ı bâ-safâ (2/9)

(Peygamberimizin dört sevgili dostunun hürmeti için gönlümü Hz. Ali'nin kapısından ayırma.)

Resûlün ümmetiniñ ekmelidir
Bu çârı reddeden münkir delidir
Ebûbekir 'Ömer 'Osmân 'Alîdir
Muhibb-i çâr-yâr mü'min velidir (43/1)

(Hz. Muhammed'in ümmetinin en olgunlarıdır. Bu dört kişiyi reddeden inkârcı, delidir. Bunlar Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Dört dostu seven mümin velidir.)

Bu mahbûbı Resûlüñ çâr-ebrâr
Muvâfık Ahmed'e bu dînde her bâr (43/2)

(Bu dört takva sahibi, Hz. Muhammed'in sevgilisidir. Hz. Muhammed'e din konusunda her zaman uymuşlardır.)

Münâfıktır eden bu çârı tefrik
Bunları sevmeyenler cümle zındîk (43/3)

(Bu dört kişiyi birbirinden ayıran münafıktır. Bunları sevmeyenlerin hepsi imansızdır.)

Sev çâr-yâri Bekr ü 'Ömeri
Zi'n-nûreyn biri et ri'âyâtı (140/5)

(Dört halifeyi sev; Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'i. Bir tanesi iki nur sahibidir, ona riayet et.)

1.5. On İki İmam

Müslüman toplumlar içerisinde en yaygın Şiilik kolu olan ve on iki imam anlayışını mezhebin esasından kabul eden İmamiyye Şiasına göre; dinin beş esasından biri, on iki imamı kabul etmektir. Onlara göre Hz. Muhammed'in ardından peygamber gelmeyeceği için Hz. Ali ve onun soyundan gelenler peygamberin varisleridir (Gölpınarlı, 1989, 43-44). "On iki imam" kavramına bakıldığında Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fâtıma ve damadı Hz. Ali'nin soyundan gelen ve bilhassa Alevîlik-Bektâşîlik geleneğinde oldukça büyük bir öneme sahip on iki kutsal kişi için kullanıldığı görülür. Her bir imam farklı meziyetler ile anılırken gelenekte esas olan on iki imamın tamamına bağlılıktır (Gökbel, 2019, 710). Hz. Ali ile başlayıp oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile süregelen on iki imamlar, 'Ali bin Hüseyn, Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, 'Ali er-Rızâ, Muhammed el-Cevâd, 'Ali en-Nâkî, Hasan el-'Askerî ile devam edip son imam Muhammed Mehdî ile son bulmaktadır.

Alevî-Bektâşî geleneği çerçevesinde şekillenen edebiyatın en önemli unsurlarından biri olan on iki imama duyulan derin saygı ve bağlılık, klasik Türk edebiyatında "düvaz" ya da "düvazdeh" adı verilen bir türün gelişmesine sebep olmuştur. "Düvaz, düvazdeh, düvazdeh imam, düvazde imam, düvaz imam, duvaz-imam, düvaz-nâme" (İyiyol, 2013, 230) gibi isimlerle anılan bu şiirler on iki imamın şiirlerde hangi yönleriyle ele alındığını görmemiz için oldukça önemlidir. *Hamdî Baba Divanı*'nda da "on iki imam" ifadesi hem kavram olarak hem de bütün imamların isimleri veya sıfatları tek tek zikredilmek suretiyle defalarca geçmektedir. Şiirlerinde on iki imamın hepsinin adının sırasıyla geçtiği bölümler ekleyerek onlara olan saygı ve sevgisini dile getiren Hamdî Baba, aynı zamanda on iki imamı "doğru yolun rehberleri" olarak göstermişler.

Gel imâmü'l-mü'minîndir şâh-ı Zeyne'l-'Âbidîn
Vârisi 'ilm-i ledünnün Bâkır-ı hayrü'l-verâ (2/12)

(Şah Zeynel Abidin müminlerin imamıdır. Onun varisi insanların hayırlısı ve ilm-i ledünün varisi olan Muhammed Bâkır'dır.)

Gel rızâ ver mü'min isen mezhep-i hak Ca'ferî
Bendesi ol Kâzım'ın da hem 'Alî Mûsâ Rızâ (2/13)

(Eğer mümin isen hak mezhep olan Caferî'yi kabul et. Mûsâ Kâzım'a ve Ali Rızâ'ya tâbi ol.)

Gel Takî ol cân u dilden sırr-ı Haydar gör nedir
Mezheb-i pâk-i Nakî'dir meşreb-i sâf evliyâ (2/14)

(Gel can u gönülden Takî ol ki Hz. Ali'nin sırrı nedir gör. O sır ki Nakî'nin temiz mezhebidir, velilerin saf yoludur.)

'Askerî hakdır anınçün seyf yok bî-zü'l-fikâr
Gün gibi bir gün tulû'-i Mehdî-i sâhib-livâ (2/15)

(Hasan Askerî haktır, onun için Zülfikar'dan başka kılıç yoktur. Sancak sahibi Mehdî'nin doğuşu gün gibi ortadadır.)

Cânlar fedâ râhına ol 'Alî Zeyne'l-'abâ
Bâkır'a canın veren oldu şehîd-i mutlakâ (3/3)

(O Zeynel Abidin'in yoluna canlar feda olsun. Muhammed Bâkır'a canını veren şüphesiz şehit olmuştur.)

Ca'fer-i Sâdık olur hem ehl-i dîne pîşvâ
Sırr-ı sultân-ı cihân Mûsî-i Kâzım Rızâ (3/4)

(Cafer-i Sadık müslümanlara önder olur. Mûsa Kâzım ise cihan sultanının sırrıdır.)

Hem imâm-ı heştümîn evvel 'Alî Mûsâ Rızâ
Ol Takiyy ü bâ-Nakîy-yi müttekâdır müttekâ (3/5)

(Evvela Ali Rızâ sekizinci imamdır, o Takî ve Nakî'nin dayandığı kişidir.)

'Asker'dir cümleye şâh-ı kevneyn menba'â
Seyre çeken başım Mehdî-i sâhib-livâ (3/6)

(Askerî, bütün yaratılmışlar için iki cihan şahının feyiz kaynağıdır. Benim başımı/gönlümü bu manevi yolculuğa çeken ise sancak sahibi olan Mehdi'dir.)

On ikidir bunlarıñ âlini bil
Biri Zeynel-'abâ Bakır u Ca'fer (39/3)

(On ikidir bunların hepsini bil. Biri Zeynel Abidin, diğeri Bakır ve Cafer'dir.)

Biri Mûsâ biri Rızâ Takîdir
Nakîdir biri hem Hasenü'l-'Asker (39/4)

(Biri Mûsâ, biri Rıza Takî'dir, biri Nakî, biri de Hasan Asker'dir.)

Muhammed Mehdî'niñ râhında gözüm
'Âşıkım yüzünü görmege her bâr (39/5)

(Gözüm Muhammed Mehdî'nin yolundadır, her zaman onun yüzünü görmeye âşığım.)

1.6. Kanber

Hz. Ali'nin sadık kölesidir, azat edilmesine rağmen Hz. Ali ve ailesine bağlı kalması sebebiyle Alevî-Bektâşî geleneğinde bağlılığın ve sadakatin simgesi hâline gelmiştir. Çeşitli rivayetlere göre Hz. Ali'ye gönülden bağlı olan Kanber, o evinden çıkınca muhafızlık görevi yapmak üzere kılıcını kuşanır, onun peşinden gidermiş.

Emevî valisi Haccâc'a karşı Hz. Ali'yi övdüğü gerekçesiyle 714 yılında Kûfe ya da Bağdat'ta şehit edilmiştir (Gökbel, 2019, 466).

Hamdî Baba da şiirlerinde Kanber'in sadık oluşundan ve bu uğurda canını verişinden bahsetmiş; kendisinin de tıpkı Kanber gibi Hz. Ali'nin yoluna başını vermeye gönüllü olduğunu dile getirmiştir.

Serim verdim yolunda hâk oldum
Ve misl-i Selmânî ve misl-i Kanber (39/6)

(Selmân ve Kanber gibi yoluna başımı verdim, toprak oldum.)

Bağlayıp tığ bendi kardaş olduk anda Kanberî
Olmuşuz biz hem Resûl'ün ümmetiniñ kem-teri (110/4)

(Biz ikrar ederek orada Kanber meşrepli yol kardeşleri olduk. Zaten biz resûlün ümmetinin kölesi olmuşuz.)

1.7. Hatîce

Hz. Muhammed'in ilk eşi ve ilk müslüman olan Hz. Hatîce, İslâm âleminde müstesna bir yere sahiptir. 556 yılında Mekke'de dünyaya gelen Hz. Hatîce'nin soyu hem anne hem de baba tarafından Hz. Muhammed ile birleşmiştir (Kandemir, 1997). Hz. Hatîce gerek İslâmiyet'te gerekse özel olarak Alevî-Bektâşî geleneğinde Hz. Muhammed'in eşi ve Hz. Fâtıma'nın annesi olması sebebiyle "ehl-i beytin annesi" konumunda görülmüş ve bu bağ neticesinde ona büyük bir hürmet gösterilmiştir.

Hz. Hatîce, iffet sahibi olması sebebiyle İslâmiyet'ten önce "Tâhire"; Hz. Muhammed'in ilk eşi olmasından dolayı "Kübrâ"; ticaret yaşamındaki çalışmalarından dolayı "Tâcire"; çocuklarına nisbetle "Ümmü'l-Hind" ve "Ümmü'l-Kâsım"; Arap toplumundaki saygın konumundan dolayı "Seyyidetü'l-Nisâ-i Kureyş"; peygamberi tereddüt etmeden tasdik etmesi sebebiyle ise de "es-Sıddîka" olarak anılmıştır (Kılıç, 2015, 20).

Hamdî Baba Divanı'nda sadece bir beyitte adı geçen Hz. Hatîce, bu beyitte Fâtıma ile birlikte anılmış ve şair tarafından "kadınların en hayırlısı" olarak ifade edilmiştir.

Fâtıma ma'sûm olupdur hem Hadîce mahremin
Bahr-i zâtın gevheridir ma'den-i hayru'n-nisâ (6/4)

(Hz. Fâtıma masumdur, Hz. Hatîce ise mahremindir. Biri senin denizinin incisidir, diğeri ise kadınların en hayırlılarının madenidir.)

1.8. Ebû Süfyân

Yezîd ve Muaviye'nin babasıdır. Bedir Savaşı'nda öldürülen oğlu Hanzale'den dolayı "Ebû Hanzale" künyesiyle anılmıştır. Çocukluk yılları Mekke'de refah içinde geçen Ebû Süfyân, İslâm'ın ilk döneminde Kureyşliler ile Benî Hâşim arasındaki rekabetten dolayı Hz. Muahmmed'e cephe almış ve İslam karşıtı olarak Bedir, Uhud ve Hendek savaşları esnasında Mekke ordusunun komutanlığını yapmıştır (Aycan, 1994).

Sünnî kaynaklara göre Ebû Süfyan, İslâmiyet'i kabul etmesinin ardından samimi bir müslüman olarak kayda geçmişken Şii taraftakiler bu görüşün aksi yönünde bir fikir ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Ebû Süfyan münafık bir kişi olup Hz. Muhammed'e inanmamış ve lâedriyye mezhebini benimsemiştir (Aycan, 1994). Kimi

Alevî-Bektâşî topluluklarında "kavm-i Süfyân", "âl-i Süfyân" ve "Süfyânî" tabirleri Muhammed evladının düşmanları manasına gelmektedir (Gökbel, 2019, 475). İslâmdaki ilk ayrışmadan başlayan ve Hz. Hüseyin ile ailesinin Kerbelâ'da şehit edilmesine kadar devam eden olaylar Ebû Süfyân'a ve onun ailesine dayandırılmaktadır.

Hamdi Baba da *Divan*'ında Ebû Süfyân'a yer vermiş, onun ismini âl-i Süfyân terkibi içinde kullanarak doğrudan kendisini değil ama bütün ailesini ve soyunu kastetmiştir. Beyitlerinde Süfyân ailesinin Hz. Ali'yi bilmemesinden, cahilliğinden ve batıllığından bahseden Hamdî Baba, Ebû Süfyân hakkındaki ihtilaflı bilgiler arasından sünni kaidelerde geçen versiyonundan ziyade onun Alevî-Bektâşî inancındaki versiyonunu kullanmayı tercih etmiştir.

Nedir Haydar hakîkatde bilemez 'âl-i Süfyânî
Derûnunda bu Hamdî'nin hemân cânânıdır Haydar (48/7)

(Süfyân ailesinin üyeleri Hz. Ali'nin hakikatinin ne olduğunu bilemezler. Oysaki Hz. Ali, bu Hamdî'nin yüreğindeki tek sevgilidir.)

Çün muhibb-i hânedân-ı ehl-i beyt-i Haydar'am
Etmezem ben âl-i Süfyân mezheb-i butlânı haz (78/3)

(Süfyân ailesinin bâtıl mezhebini sevmem ben, çünkü Hz. Ali'nin ehl-i beyt olan ailesinin sevenlerindenim.)

1.9. Yezîd

Emevî sultanlarından Muâviye'nin oğlu olup hükümdarlığı esnasında verdiği emirle Hz. Hüseyin ve maiyetinin Kerbelâ'da şehit edilmesine sebep olmuştur. Bu olay sebebiyle Alevî-Bektâşî geleneğinde dualarda ve şiirlerde daima lanet edilerek anılmıştır. Bununla birlikte yalnız Alevî ve Bektâşîlerde değil, tüm Anadolu halkı genelinde nefret edilen, hilekâr kimseler için "Yezîd" sıfatı kullanılmıştır (Gökbel, 2019, 926). Hamdî Baba da Bektâşî geleneği içinde gelen bir şair olarak Yezîd ismini "lanet" ve "alçak" kelimeleri ile birlikte kullanmış, bu vesileyle de bu ismi kendinden olmayan ya da kendisine karşı olan herkesi kastetmek için bir sembol hâline getirmiştir.

Ey Yezîd-i dûn-ı har sen niçin eylediñ hased
Çün hitâbu'llâh gelipdir kim esedu'llâh esed (47/4)

(Ey değersiz alçak Yezîd! Sen, Allah'ın "Esedu'llâh esed" hitabı gelmesine rağmen neden kıskançlık yaptın?)

La'net olsun ol Yezîd ibn-i Yezîd'e bî-şümâr
Zâlime la'net edip Hak tâ ilâ yevmü'l-karâr (113/4)

(O Yezit oğlu Yezîd'e binlerce kez lanet olsun. Allah o zalimi ta kıyamet gününe kadar lanetlesin.)

La'net oku hem diliñle ol Yezîd güm-râhı kıl
'Âşıka sâle ne hâcet matemin her mâhı kıl (113/6)

(O yoldan çıkmış Yezîd'e hem lanet oku hem de bu laneti dile getir. Âşık olan kişiye yılda bir kez yetmez, o yüzden matemini her ay tut.)

Ey Yezîdî kıl nazar kim lâ-fetâdır bu ‘Alî
Havz-ı Kevser sâkîsi olmaz velî illâ ‘Alî (135/5)

(Ey Yezîd soyu! Yiğitler yiğidi olan Hz. Ali’ye bir bak. Hz. Ali’den başka hiçkimse Kevser Havuzu’nun sakisi olamaz.)

2. Alevî-Bektâşî Kültüründe Önemli Mekânlar

2.1. Kerbelâ

Bağdat’ın güneybatısında yer alan Kerbelâ, Hz. Hüseyin ve ailesinin Muharrem ayının onuncu günü Yezîd önderliğindeki Emevîlerce şehit edildikleri ve Hz. Hüseyin’in türbesinin bulunduğu yer olup Hz. Hüseyin’in kanının aktığı gerekçesiyle Alevî-Bektâşîler tarafından kutsal sayılan bir yerdir (Gökbel, 2019, 489). Kerbelâ hadisesi tüm Müslümanlarca derin bir üzüntü ile karşılanmış ve hiçbir zaman unutulmamıştır. Gerek Alevî-Bektâşî geleneği içerisinde şiir yazanlar gerekse de bu geleneğin dışında kalan şairler tarafından bu hadisede yaşatılan zulüm ve haksızlık, derin bir yara olarak kabul edilmiş ve eserlerde sıklıkla kendine yer bulmuştur. Hamdî Baba da şiirlerinde sıklıkla Kerbelâ’dan ve Kerbelâ hadisesinden bahsetmiştir. Beyitlerde özellikle “şehîd-i Kerbelâ” ve “Hüseyn-i Kerbelâ” terkiplerini kullanmayı tercih eden şair, bu hadise karşısında yaşadığı acıyı mısralarına yansıtmıştır.

Ede gör sırrile dâ’im figân u zâr u giryânı
Bu Hamdîveş ede gör sen figân-ı Kerbelâ’dan haz (80/5)

(Sır ile daima ah edip ağlayarak gözyaşı dök. Bu Hamdî gibi sen de Kerbelâ’ya ağlamayı bile sev.)

Ciger biryân olurdu Kerbelâ şekl-i belâsından
Muhabbet câmın içmiş teşne-diller mâ-cerâsından (116/1)

(Belanın kendisi olan Kerbelâ yüzünden ciğer kebap gibi olurdu. Susamış gönüller de o olayın macerasından muhabbet kadehini içmişler.)

2.2. Hayber

Alevî-Bektâşî geleneğinde önem arz eden yerlerden biri de Hayber’dir. Bilindiği üzere Hz. Ali, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları gibi önemli olaylarda mücadeleye katılarak öne çıkan isimlerden biri olmuştur. Bu savaşlardan biri olan Hayber Kalesi’nin fethi esnasında yaşanan olaylar Hz. Ali’nin cesareti ve yiğitliği ile anılmasının başlıca sebeplerini gözler önüne sermektedir. Hayber Kalesi’nin kuşatması devam ederken fetih için yapılan başarısız girişimlerin ardından Hz. Muhammed “Yarın sancağı öyle bir kişiye vereceğim ki Allah’ı ve peygamberini sever, Allah ve peygamberi de onu sever, döne döne saldırır, hücum eder de kaçmaz. Allah, kaleyi onun elleriyle açmadıkça geri dönmez” (Gölpınarlı, 1990, 38) diyerek sancağı Hz. Ali’ye teslim eder ve böylece kale ele geçirilir. Hz. Ali’nin kalenin fethi sırasında kapısını kalkan olarak kullanması da gelenek içerisinde onun gücünün ve yiğitliğinin bir örneği olarak anlatılagelen olaylardan biri olarak karşımıza çıkar. Nitekim Hamdî Baba da Hayber fethini beyitlerinde gelenekten şaşmadan Hz. Ali’nin yiğitliğinin bir sembolü olarak kulanmıştır.

Fâtıma binti Resûl’üñ mahremidir ey fakih
Feth-i Hayber ibn-i ‘ammi Mustafâyîlerdeniz (63/5)

(Ey fakih! Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fâtıma'nın mahremi olan, Hayber'i feth eden, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu Hz. Ali'ye mensup olanlardanız.)

Dehr içinde görmedim ben bir velî illâ 'Alî
Feth-i Hayber katl-i 'Anter yok velî illâ 'Alî (135/1)

(Ben âlem içinde Hz. Ali'den başka bir velî görmedim. Hayber'i fethedecek Anter'i öldürecek bir Hz. Ali daha yok.)

2.3. Kevser

Cennetteki ırmaklardan birinin adıdır. Bu ırmağın suyunun baldan tatlı olduğuna, bir içenin bir daha susamadığına ve suyun sâkîsinin Hz. Ali olduğuna inanılır. Hz. Ali'nin "Kevser suyunun sâkîsi" olarak anılması Alevî-Bektâşî geleneği içerisinde düzenlenen törenlerde sâkîlik görevinin törene katılanlar tarafından devam ettirilmesinin vesilesi olmuştur. Bu bağlamda Cem törenlerinde sâkî tarafından ikram edilen su da "Kevser suyu" olarak adlandırılmıştır. Ayrıca tarikat yolunda Allah'ın izni ile kazanılan bilgi de Alevî-Bektâşî geleneğinde "Kevser suyu" kavramıyla ifade edilmiştir (Gökbel, 2019, 494). Hamdî Baba da bu bağlamda Kevser suyunu Hz. Ali'nin sâkîliği ile birlikte kullanmış ve Kevser nehrinin Hz. Ali'nin şanı için yaratıldığını dile getirmiştir.

Biz 'Aliyyü'l-Murtazâ'nın Kevser'inden içmişiz
Git ara kim bulur iseñ selsebîl verdik saña (8/4)

(Biz Hz. Ali'nin Kevser suyundan içmişiz. Sen de git ara ki tatlı suyu bulursan hepsi senindir.)

Budur cennet Kevser'i
Etdi bizi serseri
İster iseñ gel beri
Dem çekelim dem-be-dem (108/9)

(Cennet'in Kevser'i budur ki o Kevser bizi avare etdi. Eğer istersen beri gel de her zaman dem çekelim.)

Hil'at-i eflâke çünkü sen olupsuñ vâsıta
Şânıña lev-lâke lev-lâk saña verdi Kevser'i (137/2)

(Feleklerin devrine sen vasıta olduğun için Kevser'i ve "sen olmasaydın" bahsini senin şânın için verdi.)

3. Alevî-Bektâşî Kültüründe Önemli Nesneler, Hayvanlar ve İçecekler

3.1. Zü'l-fikâr

Zülfikâr, Bedir Savaşı esnasında gökten indirildiğine inanılan ve daha sonra bizzat Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye hediye edilerek efsaneleşen ucu çatallı kılıçtır. Hâkimiyetin, gücün ve iktidarın sembolü olan bu kılıcın Hz. Ali'nin vefatının ardından Necef denizine atıldığına inanılmaktadır. Alevî-Bektâşî geleneğinde Hz. Ali'nin savaşlarda gösterdiği yiğitlik ve kahramanlıklar anlatılırken Zülfikâr, daima keskinliği gibi çeşitli özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Cebrail'in getirdiğine inanılan kılıcın üzerinde "Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr" sözünün yazılı olduğu söylenmekte ve Hz. Ali'nin geçtiği anlatılarda Zülfikâr ile atı Düldül birlikte anılırken her ikisinin de olağanüstü özellikleri taşıdığına inanılmaktadır

(Gökbel, 2019, 944). Bazı anlatılarda olağanüstü özelliklerinden birinin boyunun kırk arşına kadar uzayabildiği yönündedir. Darbe indirilen düşmanın boyun ve bel kısmına denk gelirse tek vuruşta düşmanı iki parçaya bölebilecek kadar keskin olduğu da aynı anlatılarda yer almıştır. Hamdî Baba da beyitlerinde Hz. Ali'nin yiğitlik nişanesi olarak Zülfikâr'a yer vermiştir.

Vahdet-i Hak bunlarıñ vechindedir hep âşikâr
Haydar-âsâ destine almış dururlar zü'l-fikâr (14/3)

(Allah'ın birliği hep bunların yüzünde görünür. Hz. Ali gibi eline Zülfikâr almışlardır.)

Dem-be-dem eşyâ okurlar kanda kim kılsam nazar
Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ zü'l-fikâr (47/3)

(Ne zaman baksam bütün nesneler sürekli olarak "Hz. Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur" bahsini okurlar.)

3.2. Düldül

Mısır Meliki tarafından Hz. Muhammed'e hediye edilen ve daha sonra Hz. Ali'ye verilen kır atın adıdır. Hızı ve çevikliğinden dolayı Düldül adını alan at, Hz. Ali'ye bağlılığı ile hem klasik Türk şiirinde hem de Alevî-Bektâşî geleneğinde müstesna bir yere sahiptir. Efsanevi bir hüviyete bürünen Düldül'ün oldukça akıllı olduğuna, çok uzak mesafeleri bile bir çırpıda aştığına, Hz. Ali'yi taşımasına rağmen uçarak Arap ülkelerinden Anadolu'ya geldiğine dair inanışlar oldukça yaygındır (Bektaş, 2024, 49). *Hamdî Baba Divanı*'nda yer alan bir mütekerrir müseddesin bentlerde tekrar eden beytinde bahsedilen Düldül, Hz. Ali'nin yiğitliğinin nişanesi olarak aktarılmıştır.

Erdi hep fahr-i fenâya râhına diyen belî
Lâ-fetâ şânına verdi Zü'l-fikâr'ı Düldül'ü (145/2)

(Senin yoluna "evet" diyenler hep fenafillah menzilinin övüncüne ulaştılar. Zülfikar'ı ve Düldül'ü "Hz. Ali'den başka yiğit yoktur" cümlesinin şanı için verdi.)

3.3. Arslan

Arslan, Alevî-Bektâşî geleneğinde yiğitlik ve cesaretin sembolü olarak Hz. Ali ile özdeşleşmiştir. Esed, Esedullâh, Şîr ve Haydar olarak anılan Hz. Ali için yapılan bu benzetmeler her ne kadar onun cesareti ile ilişkilendirilse de mitolojik bir altyapı da barındırmaktadır. Özellikle Hz. Muhammed'in Miraç'a yükselmesi hadisesindeki arslan figürü bu mitolojik altyapıyı desteklemektedir. Anlatılara göre, Hz. Muhammed Miraç'a çıktığı esnada yolda bir arslan ile karşılaşmış ve yoluna devam etmesine engel olan arslanın ağzına yüzüğünü koyarak yoluna devam etmiştir. Miraç dönüşünde Hz. Ali'nin de bulunduğu Kırklar Meclisi'ne uğrayan Hz. Muhammed, yüzüğünü Hz. Ali'nin parmağında görmüş ve böylece arslanın Hz. Ali olduğunu anlamıştır (Çoruhlu, 2002, 136; Kuşca, 2014, 129). Hamdî Baba'da beyitlerinde bu hadiseye yer vermiş ve Hz. Ali'nin neden Allah'ın arslanı olduğu konusuna açıklık getirmiştir.

Muhibb-i şâhidim tâhâ vü yâsîn lâ-fetâyım ben
Muhibb-i mahrem-i Zehrâ olan şîr-i Hudâ'yım ben (121/6)

(Ben şahidin dostuyum, tâhâ ve yâsîn sureleriyim, *lâ-fetâ* cümlesiyim. Ben Fâtıma'nın mahreminin yoldaşı olan Allah'ın arslanıyım.)

Hem nebîniñ 'arş yolunda kimdir alan hâtemin
Şîr-i Hudâ olmadı hiçbir velî illâ 'Alî (135/6)

(Hz. Muhammed arşa çıkarken onun yüzüğünü alan kimdi? Hz. Ali'den başka hiçbir veli Allah'ın arslanı olmadı.)

'Alî'yi tanı cümleniñ cânı
Hakk'ıñ arslanı anda bul zâtı (140/6)

(Herkesin sevgilisi olan Allah'ın arslanı Hz. Ali'yi tanı ve her şeyin özünü onda bul.)

3.4. Bâde

Alevîlik ve Bektâşîlikte dolu ve dem olarak da kullanılan ve Farsça'da şarap anlamına gelen "bâde" kelimesi, özellikle Halk edebiyatı eserlerinde rüyada içilmesinin ardından kişiye şiir söyleme yeteneği kazandırdığına inanılan içkinin adıdır (Kaya, 2014, 130). Tasavvufta ise bâdenin bezm-i Elest'te içildiğine ve ruhların bu mecliste aşk bâdesini içtikten sonra yeryüzüne indiğine inanılır (Albayrak, 2004, 61). Alevîlikte de bu inanç sürdürülmüş ve ruhların kutsal içki ve sevginin kaynağı olan bezm-i Elest'te toplandıkları esnada onlara ilk bâdenin burada sunulduğu kabul edilmiştir (Gökbel, 2019, 114).

Alevî-Bektâşî geleneğinde bâde kavramı, yalnızca bir içki olarak görülmemiş, Allah'a ulaşmak yolunda âşığa muhabbet ve coşkunluk veren bir araç olarak kullanılmıştır. Geleneğe göre bâde pîrlerin asası olarak görülmüş ve pîrlerin gönlünün bu asaya düştüğü, bu sebeple de onu elinden düşürmek istemediğine inanılmıştır. Alevî-Bektâşîler ayrıca Kevser suyunu şaraba benzetmiş ve bu şarabı sunacak olan kişinin Hz. Ali olduğunu söyleyerek onu "sâkî-i Kevser" olarak nitelemişlerdir. Bu bağlamda hem divan şairleri hem de Alevî-Bektâşî geleneğindeki şairler bâde kelimesi ile ilgili "bâde-i elest, bâde-i çûn nâr, bâde-i fürûş, bâde-i irfân, kevser bâdesi, bâde-hâr, şürb-i bâde, bâde-i hamrâ, bâde-i gülgûn, bâde-i nâb, bâde-i âl, bâde-i la'l, bâde-i ahmer, bâde-i gül-fâm, câm, sagâr, kadeh peymâne, bâde-hor, bâde-i gül-reng" kavramlarını sıklıkla kullanmışlardır (Uğur, 2020, 145).

Hamdî Baba da *Divan*'ında birçok yerde bâde kavramını hem mazmun olan klasik haliyle hem de Alevî-Bektâşî inancındaki karşılığıyla kullanmıştır. Hamdî Baba, beyitlerinde bâde kavramını kullanırken sıklıkla İnsan suresinde geçen ve "Rableri onlara tertemiz bir şarap içirmiştir" mealine gelen "sekâhüm rabbuhum" ayetinden de bahsetmiştir. Ayrıca Alevî-Bektâşî geleneğinde önemli bir yere sahip olan ve tarihi birçok karaktere atfedilmekle birlikte aslen İbn-i Fadıl'a ait olan "biz üzüm yaratılmadan önce sarhoştuk" sözü de Hamdî Baba'nın şiirlerinde bâde kavramı ile birlikte kendine yer bulmuştur.

İçerse pîr-i mugân cür'asından
Durursa hizmetinde cân u dilden
Nukûşunu okursa bu cihandan
Konulur re'sine tâc-ı kerâmet (19/3)

(Aşk şarabını sunan kâmil mürşidin şarabından içerse, can u gönülden onun hizmetinde kalırsa, bu cihanın nakışlarını okursa, o kişinin başına keramet tacı konulur.)

Şol sekâhüm rabbuhum hamrın lebinden içdiler
Haşre dek hüşyârı yok mestânîdir Bektâşîler (44/7)

(Bektâşîler, "Rableri onlara tertemiz bir şarap içirmiştir" ayetindeki şarabı senin dudaklarından içtikleri için kıyamet gününe dek ayık değil sarhoşturlar.)

Sekâhüm rabbuhum câmın sunar hem sâkî-i hazret
Düşer 'aşk ile sevdâya Muhammed'le Alî'dirler (51/4)

(Sâkî olan Hz. Muhammed "Rableri onlara tertemiz bir şarap içirmiştir" bahsindeki kadehi sunduğu için aşk ile sevdaya düşenler Hz. Muhammed'le Hz. Alî gibidirler.)

Nefhamızdır nefh-i Rab
Mazharıdır merd-i leb
Dem çekeriz bî-'ineb
Dem çekelim dem-be-dem (108/18)

(Allah'ın nefesi nefesimizdir. Yiğitlerin dudağı o nefesin tecelli yeridir. Biz şarap olmadan şarap içeriz. Bu şarapsız şarabı her zaman içelim.)

4. Alevî-Bektâşî Kültüründe Önemli Kavramlar

4.1. Ehl-i Beyt

Sözlükte "hane halkı, familya, aile; Hz. Peygamber'in yakın akrabası" (Devellioğlu 2010, 237) olarak tanımlanan bu kavram, bir evin sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Cahiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden ehl-i beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hz. Muhammed'in ailesi ve soyu manasına gelen bir terim olmuştur (Öz, 1994; 498). İslamiyet'le birlikte genel olarak Hz. Muhammed kızı Hz. Fatma, damadı Hz. Ali ve onların çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in dâhil olduğu ailesi (Ayverdi, 2005, 816) olmak üzere âl-i 'âba üyeleri için kullanılan bu ifade daha sonra genişletilerek on iki imamı da içine alır hale getirilmiştir. Hatta daha da sonra bazı siyasî ve sosyal sebeplerden dolayı kendilerini bu soyla ilişkilendirmek isteyen kişiler, ehl-i beyt kavramını "Peygamberimizle kan bağı olanlar" şekliyle biraz daha genişletme yoluna gitmişlerdir (Gülmez, 2015, 288).

Alevî-Bektâşî kültüründe ehl-i beyt sevgisinin temelini Şûrâ suresinin 23. ayeti[3] oluşturmaktadır. Alevî-Bektâşîler, "sevgi, muhabbet" anlamına gelen "meveddet" kelimesinden ötürü "meveddet ayeti" olarak da adlandırdıkları bu ayetin bir kısmından hareketle ehl-i beyt sevgisini farz kabul etmişlerdir. Bu nedenle bu kültürde ehl-i beyt kavramı dinî bir değer taşımaktadır. Alevî-Bektâşî metinlerine bakıldığı zaman ehl-i beyt kavramının yerine *âl ü evlâd, âl-i nebî, âl-i Resûl, âl-i 'abâ, evlâd-ı âl, âl-i Ahmed, âl-i Muhammed, âl-i Mustafâ, penc fırka, hamse-i âl-i abâ, pençe-i âl-*

[3] "Allah'ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! De ki: "Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum." Kim çaba harcayıp bir iyiliği gerçekleştirirse bu konuda ona daha büyük güzellikler bahşederiz. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır ve iyiliği asla karşılıksız bırakmaz." (Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Portalı)

i abâ, bende-i âl-i abâ, hânedân gibi kelime ve terkiplerin kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra Hurûfîliğin Bektâşîlik üzerinde kurduğu etkiyle birlikte *âl-i Alî, âl-i evlâd-ı Alî, âl-i Haydar* gibi terkipler de kullanıma girerek şiirlerde yer almıştır. Hatta öyle ki bir zaman sonra bu kavram Hurûfîliğin kurucusu olan Fazlullâh Hurûfî'nin aile için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım sıklığı ve çeşitliliği dolayısıyla da ehl-i beyt kavramının Alevî-Bektâşî topluluklar için dinî olduğu kadar kültürel bir imaj boyutunun da olduğu söylenebilir.

Hamdî Baba da şiirlerinde ehl-i beyt kavramını sıklıkla kullanmıştır. Şiirlerinde kimi zaman Hz. Ali'nin üzerinden, kimi zaman da Hz. Muhammed'in üzerinden terkipler kurarak ehl-i beyt sevgisini dizelere dökmüş ve kendisini ehl-i beyt mensubu olarak gördüğünü dile getirmiştir.

Garaz dünyâya gelmekden ma'rifetdir efendinâ
Ede gör hânedân-ı ehl-i beyt-i Mustafâdan haz (80/2)

(Ey efendimiz! Dünyaya gelmekten maksat marifet makamına ermektir. O yüzden Mustafa'nın ev halkından olanları sev.)

Ehl-i beyt-i Mustafâ'nıñ rahınıñ ferrâşıyım
Râh-ı Hakk'a ser veren merdâneler kardaşıyım (110/1)

(Mustafa'nın ev halkının yolunun hizmetçisiyim. Hak yoluna baş veren yiğitlerin kardeşiyim.)

Günde beş kez sâdıkâne eşiğine sür yüzün
Hem muhibb-i ehl-i beyt-i Mustafâ'ya ver özün (110/5)

(Günde beş kez sadık olana yakışacak şekilde eşiğine yüzünü sür. Özünden Mustafa'nın ev halkını sevenlerden ol.)

'Âşıkâne cân yakarlar sen de gel yak Hamdiyâ
Hep yakanlar oldu felâh ehl-i beytiñ çırâsından (116/7)

(Ey Hamdî! Gerçek âşıklar canlarını yakarlar, gel sen de yak. Çünkü canlarını hane halkının çırasından yakanlar hep selamete erdi.)

Ehl-i beyt-i Mustafâ'dan çünkü rif'at buldu dîn
Mefhar-i âl-i 'abâ hem oldu Zeyne'l-'Âbidîn (145/2)

(Çünkü din, Mustafa'nın hane halkından dolayı yüceldi. Hem Zeynel Abidin de abanın altındakilerin övünç kaynağı oldu.)

4.2. On Dört Masum

Bu kavramla ilgili farklı görüşler[4] ortaya atılmış olsa da on dört masumun, on iki imamın henüz çocukken şehit edilen on dört erkek çocuğuna topluca verilen sıfat olduğu genel kabul gören teoridir. Kaynaklarda isimleri tam olarak zikredilmese de bu on dört masumun Hz. Ali'nin oğlu *Muhammed Ekber*; Hz. Hasan'ın oğlu *Abdullah*; Hz. Hüseyin'in oğulları *Abdullah*, *Kasım* ve *Zeynel*; İmam Zeynel Abidin'in oğlu *Kasım*; İmam Muhammed Bakır'ın oğlu *Ali Eftar*; İmam Cafer-i Sadık'ın oğulları

[4] "On Dört Masum" ifadesiyle ilgili on iki imama Hz. Muhammed ile Hz. Fatma'nın eklendiği (Fığlalı, 1996: 273; Korkmaz, 1994: 274); genel anlamda on iki imamın çocuklarını ifade ettiği (Noyan, 2003: 111); Hz. Ali'nin soyundan olup 40 günlükle 7 yaş arasındayken şehit edilen çocukların sayısını gösterdiği (Küçük – Küçük, 2009: 206) şeklinde farklı görüşler vardır.

Abdullah ve *Yahya*; İmam Musa Kazım'ın oğulları *Salih* ve *Tayyib*; İmam Muhammed Taki'nin oğlu *Cafer*; kimi kaynaklara göre İmam Ali Naki'nin kimi kaynaklara göre Hasan el-Askerî'nin oğlu *Cafer*; kimi kaynaklara göre İmam Muhammed Taki'nin kimi kaynaklara göre İmam Hasan el-Askerî'nin oğlu *Kasım* (Gökbel, 2019, 704-705) olduğu söylenmektedir. On dört masum, Alevî-Bektaşî kültüründe on iki imam dışında hemen hemen her dua ve gülbankta toplu olarak saygıyla anılan kişilerin başında gelirler ve insanlığın, günahsızlığın ve saflığın simgesi olarak görülürler. On dört masumdan bahseden bazı eserlerde *Çârdeh-i Masum-ı Pâk* ifadesi de kullanılmaktadır (Gökbel, 2019, 704). Hamdî Baba da *Divan*'ında sadece bir beyitte on dört masumdan ayrıntı vermeden bahsetmiştir.

Ser-fürû kıl Hamdiyâ âl-i 'abânıñ râhına
Dahi bundan özge on dört ma'sûmîyîlerdeniz (63/9)

(Ey Hamdî! Âl-i 'Abâ'nın yoluna başını eğip yüz sür. Artık bundan sonra on dört masumculardanız.)

4.3. Dört Kitap

Hz. Musa'ya inen Tevrat, Hz. İsa'ya inen İncil, Hz. Davud'a inen Zebur ve Hz. Muhammed'e inen Kur'an-ı Kerim kutsal kitaplarının hepsini kastetmek için kullanılan bu kavram, Alevî-Bektâşî kültürünün önemli bir parçasıdır. Alevî-Bektâşî kültüründe kutsal kitaplar ve bu kitapların gönderildiği peygamberler çok saygı gördükleri için dualarında, gülbanklarında ve şiirlerinde dört kitabın dördünün de kutsal kabul edildiğini anlatan birçok ifadeye yer vermişlerdir. Aşık Veysel'in *Kardeş Destanı'nda* yer alan *Kur'an'a bak İncil'e bak / Dört kitabın dördü de Hakk / Hakir görüp ırk ayırmak / Hakikatte yüz karası* (Melikoff, 2009, 423) dizeleri bu konunun Alevî-Bektâşî topluluğunun gözündeki yerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bunun yanında Alevî-Bektâşîlerde Hz. Ali'nin kutsal sayılan bu dört kitabın tamamının vücut bulmuş hâli olduğuna dair bir inanç daha vardır. Buna dayanak olarak da Kudûrî ve Râzî gibi âlimlerin de eserlerinde bahsettiği ve Hz. Ali'ye atfedilen *"bütün semavi kitapların esrarı Kur'an'dadır. Kur'an'daki her şey Fatiha'dadır. Fatiha'daki her şey Besmele'dedir. Besmele'deki her şey Besmele'nin "ba"sındasdır. Besmele'nin "ba"sındaki her şey ise onun altındaki noktadadır. İşte o nokta benim."* sözü gösterilmektedir. Hz. Ali'nin kendisini "ba"nın altındaki nokta" olarak tanımlaması Alevî-Bektâşî kültüründe Hz. Ali'nin bütün kutsal kitapların sırlarını kendi bünyesinde barındırdığına dair bir inanç oluşturmuştur. Nitekim Alevî-Bektâşî kökenli şairler de bu inanışın yansıması olarak şiirlerinde bu konudan sıklıkla bahsetmiş ve Hz. Ali'nin dört kitabın tamamı olduğuna dair olan inançlarını Hz. Ali'ye övgüler dizmek için kullanmışlardır. Bu şairlerden biri de Hamdî Baba'dır. Hamdî Baba, *Divan*'ında yer alan şiirlerde Hz. Ali övgüsü yaparken onun dört kitabın tamamı olduğundan ve bütün Kuran ayetlerini bünyesinde barındırdığından bahseder.

Sendedir âyât-ı Kur'ân dört kitâbın cem'isin
Sendedir cennet ü dûzah sendedir 'arz u semâ (7/4)

(Kuran ayetleri sendedir, sen dört kitabın toplamısın. Cennet ve cehennem, yeryüzü ve gökyüzü sendedir.)

Genc-i Kur'ân levh-i mahfûzdur Muhammed Murtazâ
Dört kitabıñ aslı fer'idir Muhammed Murtazâ (47/5)

(Hz. Ali, Kur'ân hazinesi, levhimahfuz, dört kitabın aslı ve şubeleridir.)

Noktada pinhânım ben ü dört kitâbıñ aslıyım
Ger hurûf oldu libâsım cümlede ma'nâ benim (109/2)

(Ben noktada gizliyim ve dört kitabın aslıyım. Bazen harfler elbisem oldu, cümledeki anlam benim.)

4.4. Dört Kapı – Kırk Makam

Tarikat yolundaki kimsenin Allah'a ulaşmak amacıyla yükselmek ve derinleşmek zorunda olduğu şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıda on makamın bulunduğunu ifade eden "dört kapı – kırk makam" tabiri, Alevî ve Bektâşîliğin temel felsefesini oluşturmaktadır (Uğur, 2020, 181). Dört kapının temelinde Kur'ân'ın dört katmanlı olmasına bir gönderme vardır, buna göre ilk katman şeriattir ve en dış yüzey olup sıradan insanlar içindir. Son katmanı ise hakikat olup insan-ı kâmillere yöneliktir (Soyyer, 2019, 149). Tasavvuf yolunu benimseyenler "dört kapı – kırk makam" olarak kabul edilen aşamalardan geçerek Allah'a ulaşmayı hedefler ve bu tarikat yolunda kişi "Önce şeriat gemisine biner, tarikat denizine açılır, marifet dalgıcı olur ve hakikat incisini bulur" (Korkmaz, 2013, 101). Alevî-Bektâşî: geleneğinin temeli olan dört kapı ve kırk makamda talip şeriat kapısını, derviş tarikat kapısını, rehber marifet kapısını, dedebabalar ise hakikat kapsının temsil eder (Kaya, 1993, 321).

Hamdî Baba Divanı'nda da birçok yerde bahsedilen bu "dört kapı – kırk makam", yola girecek olanların bilmesi ve göze alması gereken zorluklar olarak aktarılmıştır. Hamdî Baba'ya göre hakikat sırlarına vakıf olmak isteyenler küçük denizlerde yani dünyevi işler içinde kaybolmaktansa bahr-i ummanda yani Allah'ın varlığında kaybolmak zorundadırlar.

Şeriat bâğınıñ bunlar gülüdür
Tarîkat dalının hep sünbülüdür (43/1)

(Bunlar şeriat bağının gülü, tarikat dalının da sünbülüdür.)

Râh-ı Hakk'a doğruca 'azm eyleyen yoldaşıyım
Hem tarîkat hem şerî'at ehliniñ sırdaşıyım (110/1)

(Hak yoluna doğruca yönelenin yoldaşıyım. Hem tarikat hem de şeriat ehlinin sırdaşıyım.)

Şerî'at kasrına geçdik tarîkat peşkîrin açtık
Gönül pâsın bu Hamdîveş silen 'âşık biziz yâhû (124/5)

(Şerîat köşküne geçtik, tarikat örtüsünü açtık. Ya Rab! Gönül pasını Hamdî gibi silen âşık biziz.)

Meskeniñdir Hamdiyâ çünkim behişt-i ma'rifet
Hem senin şânında münzel 'indehu ummu'l-kitâb (10/9)

(Ey Hamdî! Marifet cenneti senin meskenindir. "Kitapların annesi O'nun yanındadır"[5] ayeti senin şanın için indi.)

[5] "Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır." (Ra'd Sûresi, 39. Ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Portalı).

Ma'ârif ehliniñ hâli görün her kanda kim baksa
Her eşyâda görür Hakkı her zerrede cemâl anlar (41/4)

(Ne zaman ve kim bakarsa baksın, marifet ehlinin hâli şudur: Her eşyada Allah'ı görür, her zerreyi Allah'ın cemâli sayar.)

Zulmet-i cehl içre kalma gir hakîkat râhına
Çünkü vahdet içre hergiz yok-durur soru hisâb (12/8)

(Cehalet karanlığı içinde kalma, hakikat yoluna gir. Çünkü Allah'ın birliği içinde asla hesap-kitap yoktur.)

Gel hakîkat râhına yol bulmak isterseñ eger
Sâkin olma nehr içinde Hamdîveş 'ummâna geç (25/7)

(Eğer yol bulmak istersen hakikat yoluna gel. Nehir içinde sakin sakin durma, Hamdî gibi büyük denize geç.)

4.5. Hel Etâ

Alevî-Bektâşî geleneğinde Hz. Ali'nin "hel etâ okuması" veya "hel etâ ile beyan kılması" kavramları vardır. Bu kavramlar özellikle Hz. Ali'nin cömertliğinin Kur'an tarafından tasdik edildiğini ifade etmek amacıyla kullanılır. Rivayete göre bir gün Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hastalanır. İnsanlar Hz. Ali'ye çocukların hastalıktan kurtulmaları için adak adamasını önerirler. Hz. Ali de üç gün oruç tutmayı adak olarak adar ve bütün ev halkı olarak oruç tutarlar. Fakat birinci gün bütün yiyeceklerini iftar vaktinde kapıya gelen bir dilenciye, ikinci gün bir yetime, üçüncü gün ise bir esire verirler. Hane halkı iftarlarını ve sahurlarını sadece su ile yaparlar. Bu olay üzerine de Dehr (İnsan) suresinin 7-22. ayetleri nazil olur (Sarıkaya, 2003, 9). İşte "hel etâ" da bahsi geçen bu surenin "gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelmiştir"[6] anlamına gelen birinci ayetinin ilk iki kelimesiyle kısaltılmış biçimidir.

Alevî-Bektaşî şairler, "hel etâ" kavramının geçtiği beyitlerde Hz. Alî'nin diğer özelliklerinden de bahsederler. Bunda muhtemelen Dehr suresinde geçen ahiret hayatı ile ilgili meselelerin ve takvâ sahibi kimselerin cennette kavuşacakları çeşitli nimetlerin bahsi etkili olmuştur (Uğur, 2020, 204). Nitekim Hamdî Baba da aşağıda yer alan beyitlerde "hel etâ" kavramı üzerinden Dehr suresinin Hz. Ali'nin şanı için inmiş bir sure olduğundan ve Hz. Ali'nin Dehr suresinin sırlarını barındıran bir mahzen olduğundan bahseder.

'Âlemin cismi vü cânı şehr-i 'ilmin bâbıdır
Mahzenisin hel etânın yâ 'Aliyye'1-Murtazâ (6/5)

(Âlemin cismi ve canı, ilim şehrinin de kapısıdır. Ey kendisinden razı olunan Ali! Sen "hel etâ"nın mahzenisin.)

Muhkemât eyler beyânı elf lâm mîm cem'iyiz
Hem 'Alî'dir pîşvâmız hel etâyız yer yerin (120/5)

[6] "Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık." (İnsân Sûresi, 1-2. Ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Portalı).

(Elif, lâm ve mîm harflerinin tamamının bizi kastettiğini, Ali'nin rehberimiz olduğunu ve her yönden "hel etâ"ya tabi olduğumuzu muhkem ayetler tasdikliyor.)

Şânına geldi resûle âyet âyet hel etâ
Şaşı bakma ey hoca şîr-i Hudâyîlerdeniz (135/4)

("Hel etâ" Hz. Ali'nin şanı için ayet ayet geldi. Şaşı bakma ey hoca! Allah'ın arslanının tarafındayız.)

4.6. Tarîk-i Müstakîm

Kelime anlamı "doğru yol" demek olan ve mürşidin manevi rehberliğindeki inanç birliğini (Gökbel, 2019,854) belirtmek için kullanılan bu kavram, râh-ı Hak, Hak/Allah yolu, sırât-ı müstakim gibi isimlerle de anılır. Alevî-Bektâşî inancına göre Gürûh-ı Nâcî (kurtuluşa eren temiz topluluk) olan bu inancın mensuplarının manevi anlamda yürüdükleri yol doğru yoldur. Bu bağlamıyla da tarîk-i müstakîm, râh-ı Hak veya sırât-ı müstakîm gibi kavramlar, genel olarak İslamiyet'i kastetmek için kullanıldığı gibi özel anlamda Alevî-Bektâşî inancına atıf olarak da kullanılabilmektedir. Hamdî Baba, şiirlerinde bu kavramı Hz. Muhammed için kullanmayı tercih etmiş ve O'nu insanları sırât-ı müstakime yani doğru yola sevk eden bir rehber olarak kabul ettiğini belirtmiştir.

Geldi seniñ şânıña hâzâ sırâtun müstakîm
Gizlidir zâtıñ çü şâhım fehmedemez dîv perî (136/6)

(Ey şâhım! Senin zatın gizlidir, devler periler onu anlayamaz diye senin şanın için "hâzâ sırâtun müstakîm (bu doğru yoldur)" ayeti geldi.)

Her umûruñ yârim sensiñ ve iyyâke nesta'în
Râh-ı ihdina's-sırâta'l-mustakîmdir Mustafâ (1/9)

(Her işin yardımcısı sensin ve "iyyâke nesta'în (sadece senden yardım isterim)". "İhdina's-sırâta'l-mustakîm (bizi doğru yola eriştir)" yolu Hz. Muhammed'in kendisidir.)

4.7. Gürûh-ı Nâcî

Tamlama olarak kısaca "kurtuluşa, refaha, saadete ermiş olan temiz insanlar topluluğu" gibi bir anlama gelen "Gürûh-ı Nâcî", İslam geleneğini ve kurallarını en net ve sağlam şekliyle kabul eden grupları temsilen kullanılır. "Fırka-i Nâcîye" olarak da adlandırılan bu kavram genel anlamda, kurtuluşa eren, ahiretteki her türlü azaptan beraat ederek, necatını, kurtuluşunu eline alan, diğer bir ifade ile Kur'an-ı Kerîm'in hükümlerini kabul ve tasdik etmekle onlara uyan, Hz. Muhammed'in ve O'nun ashabının yolunu aynen takip eden büyük topluluk, cemaat demektir (Gökbel, 2019, 301). Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadise göre Hz. Muhammed *"ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, kurtuluşa eren fırka (Fırka-i Nâcîye) dışında kalan yetmiş iki fırka cehenneme gidecektir"* buyurmuşlardır. Fırka-i Nâcîye'nin ne olduğunu soran sahabelere de "benim yürüdüğüm yola ve bu yolda beni takip eden ashabımın yoluna uyanlardır" diye tarif etmiştir (Gökbel, 2019, 301). Şiî kaynakları Fırka-i Nâcîye'yi ehlibeyte bağlayarak onların kurtulan kimseler olduğunu ifade eder. Hz. Muhammed'den naklettikleri çeşitli rivayetler olduğu gibi yine bir hadiste O'nun şöyle dediği belirtilir: *"Benim ehlibeytim Nuh'un gemisi gibidir. Kim o gemiye binerse kurtuluşa erer. Ondan ayrılanlar boğulur"* (Gökbel, 2019, 301). Alevî-

Bektâşî inancına mensup olanlar ise ilahi hakkın sırlarına Alevîlik-Bektâşîlik yoluyla erişebileceklerine inanırlar ve kendileri için Gürûh-ı Nâcî veya Fırka-i Nâcîye isimlerini kullanırlar. Onlara göre on iki tarikat içerisinde en doğru ve gerçek yol Alevî-Bektâşî yoludur. Bu nedenle on iki tarikatın başı Bektâşîlik'tir (Gölpınarlı, 1992, 22; Tek, 2016, 274). Hamdî Baba da beyitlerinde Gürûh-ı Nâcî kavramına sıkça yer vermiş ve kendisini bu seçkin grubun bir mensubu olarak kabul etmiştir. Gerçek kurtuluşa ermek isteyenlerin de Hz. Ali'nin doğru yolundan yürüyerek bu seçilmiş gruba dâhil olmaları gerektiğini savunmuştur.

Ser-fürû kıl râhına terk eyle varın Hamdiyâ
Hep gürûh-i nâcîyiz çün bende-i 'âl-i 'abâ (6/11)

(Ey Hamdî, varlığını terk et ve bu yola baş koy. Çünkü biz kurtulan/temiz kişileriz, âl-i abânın köleleriyiz.)

Kadrini bil 'âl-i Haydar bu gürûhuñ şâhıdır
Sırrını fehm eyler iseñ nâcî mezheb râhıdır (14/2)

(Hz. Ali ve ailesi bu topluluğun şahıdır, kıymetini bil. Bu yol, eğer sırrını anlarsan, kurtuluşa erdiren mezhebin yoludur.)

Biz gürûh-ı nâcîyiz kim dost cemâli mir'âtimiz
'Arş ile kürsîden öte bizim seyrânımız zâhid (34/6)

(Ey zahit! Biz kurtulan/seçilmiş topluluğuz ki bizim aynamız dostun yüzüdür. Bizim gezip dolaştığımız yerler Arş ile Kürsî'den ötedir.)

Bendesi olmak dilerseñ cân u dilden Ca'ferin
Gürûh-ı nâcîdir bunlar Muhammedle 'Alîdirler (38/6)

(Can u gönülden Cafer'in kölesi olmak istersen bil ki bunlar Hz. Muhammed ile Hz. Ali gibi seçilmiş/temiz insanlardır.)

4.8. Yetmiş İki Millet

Yetmiş iki millet kavramı, Hz. Muhammed'in ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve bunlardan yetmiş ikisinin cehennemde, birinin ise cennette olduğunu ifade eden Ebû Hureyre'nin naklettiği hadise dayandırılmaktadır. Bektâşîler, bu hadise gönderme yaparak yollarının diğer mezhep ve tarikatların yolundan farklı olduğunu vurgulamış, kendilerini Cafer-i Sâdık mezhebinden ayrı ve "Muhammed-Ali" yoluna bağlı olarak tasvir etmişlerdir. Hamdî Baba da tek bir beytinde bahsettiği bu yetmiş iki millet bahsini tam da geleneğe uygun olacak şekilde kullanmış ve kendilerini diğer yetmiş iki milletten ayırarak "biz temiz olanlarız" demiştir.

Yetmiş iki millet içre mislimiz yokdur bizim
Biz gürûh-ı nâcîyiz cümle hidâyet zümresi (70/8)

(Yetmiş iki millet içinde bizim benzerimiz yoktur. Biz kurtulmuş/temiz insanlarız, hepimiz hidayet zümresindeniz.)

4.9. Haydâr

Asıl anlamı "arslan" olan ve "cesur, yiğit, yürekli" manalarını sonradan kazanan "Haydâr" kelimesi Hz. Ali'nin lakaplarından biridir. Çeşitli rivayetlere göre annesi Hz. Fâtıma, Hz. Ali'yi doğurduğunda kocası Ebû Talip uzakta olduğu için oğluna "arslan" anlamına gelen ve kendi babasının ismi olan "Esed"i vermiştir. Ebû Talip

döndüğünde bu ismi beğenmeyerek değiştirmiş ve oğluna Ali adını vermiştir. Hz. Ali, Hayber fethi esnasında "Ben öyle biriyim ki annem bana Haydâr ismini verdi / Görünüşü korkunç olan ormanların aslanı gibi / Koskoca ölçek ebadındaki kılıçla boyunlarınızı ölçeklerim" şiirini okuyarak kendisini aslana benzetmiştir (Gökbel, 2019, 374-375).

Hz. Ali'nin gerek klasik Türk şiirinde gerekse Alevî-Bektâşî geleneğinde en fazla anılan özelliği yiğitliği, kuvveti ve bilhassa savaşlarda sergilediği cesaretidir. Hicret olayında peygamberin yatağında yatması, savaşlarda ve özellikle Hayber fethindeki kahramanlıkları, Uhud Savaşı sırasında Hz. Muhammed'in yanında kalarak Zülfikâr ile döne döne savaşmasından dolayı kendisine Haydâr ile bağlantılı olarak "Haydâr-ı Kerrâr" denilmesi de yiğitliğinin, cesaretinin ve kuvvetinin en açık örneği olarak gösterilmiştir.

Hamdî Baba da şiirlerinde Hz. Ali'den bahsederken sıklıkla Haydâr kelimesinden ve bu kelime ile kurduğu terkiplerden faydalanmıştır. Bâb-ı Haydâr, sırr-ı Haydâr, âl-i Haydâr, misl-i Haydâr, suret-i Haydâr, hubb-i Haydâr, ehl-i beyt-i Haydâr, Haydâr-ı merdân bu terkiplerden bazılarıdır.

Şehr-i yâre yol bulam derseñ eger sen cân-ı men
Bâb-ı Haydardan bulursun anca sen râh-ı savâb (10/8)

(Ey benim canım! Eğer sevgilinin şehrine yol bulmak istersen, doğru yolu ancak Hz. Ali'nin kapısından geçerek bulursun.)

Hak zebân-ı Murtazâ'dan söyledigim her ne var
Sûret-i Haydar'dan izhâr oldu ol dem Kird-gâr (47/1)

(Hz. Ali'nin dilinden söylediğim her ne varsa haktır. Çünkü Allah, Hz. Ali'nin suretinde belirdi.)

Yazılmış dürr-i ruhsârında anıñ âyet-i Kur'ân
Kelâmu'llâh-ı nâtıkıñ ulu bürhânıdır Haydar (48/3)

(Kur'an ayetleri onun yüzünün incilerine yazılmıştır. Hz. Ali, Allah'ın kelamının en büyük delilidir.)

Çünkü hatm oldu nübüvvet açdı şehrin bâbıñı
Vâris-i 'ilm-i nübüvvet Haydar-ı merdân-ı haz (78/5)

(Peygamberlik tamamlandığı, kemale erdiği için peygamber ilminin varisi olan yiğitler yiğidi Hz. Ali şehrin kapısını açtı.)

4.10. Nokta-i Bâ

Bâ harfi, besmelenin simgesi olarak kabul edilir. Tasavvufçular tarafından çeşitli yorumlarda bulunulan bâ harfini Bektâşî şairler Hz. Ali'ye nispet ederler. Cümle âlemin yaratılışının altında, tasavvuftakine benzer olarak "nokta" nazariyesine dikkat çekerler ve âlemin sırrının elif harfinde ve bâ'nın altındaki noktada aranması gerektiğini dile getirirler (Uğur, 2020, 143). Alevî-Bektâşîler tarafından bâ'nın noktasının Hz. Ali'nin temsili olarak kabul edilmesi, Hz. Ali'nin "Tevrat, İncil ve Zebur'da ne varsa Kur'ân'da da var. Kur'ân'da olan, Yasin Suresi'nde, Yasin'de olan Fatiha'da, Fatiha'da olan besmele'de, besmele'de olan b'de, b'de olan altındaki noktada, o nokta da benim" cümlesine dayandırılır (Gökbel, 2019, 118). Sonuç

itibariyle bâ harfinin noktası tasavvufi bağlamda ilahi sır ve hakikatin sembolü olurken Alevî-Bektâşî geleneğinde Hz. Ali'nin kendini bu noktayla özdeşleştirmesi onun ilahi hakikatlerin özü olduğu anlayışını doğurur.

Nitekim Hamdî Baba da şiirlerinde sıklıkla nokta-i bâ'dan bahsetmiştir. Bâ'nın noktasında hakikatin ve kâinatın sırrının gizli olduğunu, bu noktanın Hz. Ali olduğunu ve bu noktadaki sırları da ancak Hz. Ali'nin yolunda olanların anlayabileceğini dile getirşmiştir. Taliplerin ilmi ve feni ancak bu noktadan alabileceğini söyleyen Hamdî Baba, bu noktanın sırrına erebilenleri ise Hz. Muhammed ile Hz. Ali'ye benzetmiştir.

Fehm ederseñ bâ-yı bi'smi'llâh rumûzun sen eger
Nokta-i bâyım demişdir bu cihetden Murtazâ (7/6)

(Besmelenin bâ'sının gizli anlamlarını anlarsan ki zaten bu sebepten Hz. Ali "bâ'nın noktası benim" demiştir.)

Biz sa'âdet ehliyiz kim çokdur 'ünvânımız zâhid
Nokta-i bâ remzidir çün bizim 'irfânımız zâhid (34/1)

(Ey zâhid! Biz saadet ehliyiz ki şanımız çoktur, çünkü bizim irfanımız bâ'nın noktasında gizlidir.)

Küntü kenziñ sırrını da 'alleme'1-esmâyı hep
Nokta-yi bâ remziniñ mihmânıdır Bektâşîler (44/4)

(Bektâşîler, gizli hazinenin sırlarının da, öğretilen bütün isimlerin de, bâ'nın noktasının gizlerinin de konuğudurlar.)

Bu envâr-ı makâmâtı bulanlar buldular Hakk'ı
Erişip nokta-i bâya Muhammedle Alî'dirler (51/6)

(Bu makamların nurlarını bulanlar Allah'ı buldular. Bâ'nın noktasına erişenler Hz. Muhammed'le Hz. Ali gibidirler.)

4.11. Nûr-ı Vâhid

"Tek, bir nur" manasındaki "nûr-ı vâhid" Allah'ın sonsuz ve daimî ışığı olarak tasvir edilmiş ve yaygın inanışa göre tüm varlıklar, Allah'ın zâtı olan bu nurdan yaratılmıştır. Alevî-Bektâşî geleneğine göre "nûr-ı vâhid" olarak adlandırılan bu ilâhî nur ilk olarak Hz. Muhammed'de ve ardından Hz. Ali'de tecelli olmuştur. Bu sebeple "Hak-Muhammed-Ali" birliğindeki Muhammed ve Ali aynı hakikatin iki yansıması olarak kabul görmüştür. Ayrıca Alevî-Bektâşî toplulukların kabul ettiği ve sıklıkla dile getirdikleri ancak sahih olmayan "biz onları aynı nurdan yarattık" hadisi de Alevî-Bektâşîler için nûr-ı vahid kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu doğrultuda Hamdî Baba da Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin aynı nurdan yaratıldıklarına ve bu sebeple Allah katında her ikisinin de aynı mertebede sayıldıklarına vurgu yaptığı beyitler kaleme almıştır.

Gayrı sanma zâhidâ bizler Muhammedîlerdeniz
Nûr-ı vâhid Ahmedî hem Murtazâyilerdeniz (63/1)

(Ey zâhid! Bizi yabancı sanma, biz Hz. Muhammed'in ümmetindeniz. Biricik nur olan Hz. Muhammed ile Hz. Ali ümmetindeniz.)

Nûr-ı vâhid kimiñ hakkında buyurdu çün nebî
Lahmüke lahmî olamaz bir velî illâ 'Alî (135/3)

(O biricik nur sahibi olan Hz. Muhammed peygamber Hz. Ali'den başka kim için "etin etimdir"[7] diyebilir?)

Vâris-i 'ilm-i Muhammed nûr-ı vâhiddir 'Alî
Hem gülistân-ı velâyet bâğınıñ gonca gülü (145/1)

(Hz. Ali, Hz. Muhammed'in ilminin varisi ve aynı nurdan yaratılan eşidir. Gül bahçesi gibi olan velayet bağındaki gonca gülüdür.)

4.12. Semâh

Hz. Muhammed'in Miraç dönüşünce Kırklar Meclisi'ne uğrayarak Kırklar ile birlikte semâh yapması rivayetine dayandırılan ve Cem törenlerinde kadın ile erkeklerin birlikte saz ve nefesler eşliğinde dönerek gerçekleştirdiği ibadet şeklidir. Alevî-Bektâşî geleneğinde Allah'a ulaşmanın yollarından biri olarak kabul edilen semâh, yalnızca ibadet amacıyla ve cem evinde yapılır (Çağlayan, 2000, 31). Gelenek içerisinde abdestsiz bir şekilde semâh yapılması doğru karşılanmaz zira semâh için alınan abdest hem zahiri hem de batıni bir abdest olup hem bedenen hem de manen temizlenmeyi gerektirir. Semâhta aslolan "deverân" yani "dönme" eylemidir. Bu dönme eylemi esnasında kişi Allah'ı merkezine alarak kendi benliğinden soyutlanıp diğer tüm varlıklarla bir bütün olur ve böylece Allah'a yakınlaşmayı amaçlar. Aynı zamanda tövbe ederek hatalarından dönmeyi ve Allah aşkı ile yanmayı da ifade eder. Hamdî Baba da şiirlerinde semâhın Allah aşkıyla cezbeye tutularak dönülmesi gerektiğinden ve talip olana türlü sırlar barındırdığından bahseder.

Eynemâ sırrın eger bulmak dilerseñ cânile
Rûz u şeb feryâd ederek sıdkile kıl sen semâ' (81/2)

(Eğer sen "hangi taraf?" sırrını gönülden anlamak istersen, gece gündüz sadakatle ağlayıp inleyerek semâh dön.)

Aç gözüñ ey tâlib-i Hak gör ne remzeyler semâ'
Cezbe-i 'aşk-ı Hudâ'yı âşikâr eyler semâ' (82/1)

(Ey Allah'ı talep eden! Gözünü aç, semâhın barındırdığı sırları gör. Semâh, Allah'ın aşkının cezbesini ortaya çıkarır.)

Döndügünce tâlibiñ kalbi safâlar bahş eder
Ol cihetden münkiriñ bağrını hûn eyler semâ' (82/3)

(Dönüldüğü zaman taliplerin kalplerine huzur verir. Bu yüzden de semâh, inkâr edenlerin ciğerini kan doldurur.)

4.13. Fetâ

Arapça "yiğit, genç, cömert, delikanlı" manalarına gelen "fetâ", daha çok sufilerde bulunan fedakârlık, iyilik, yardım, hoşgörü, insanseverlik gibi ahlaki nitelikleri karşılamak için kullanılırken Alevî-Bektâşî geleneğinde Hz. Ali'nin yiğitliği, kahramanlığı ve cesareti çevresinde şekillenmiştir. Fetâ kelimesinden türemiş olan fütüvvet tabiri de Hz. Ali ile ilgili kavramların başında gelmektedir. Buna göre fütüvvet Hz. Adem'den başlayarak peygamberlere ve oradan Hz. Muhammed'e

[7] Hz. Muhammed'in "Kim ki ehl-i beyti sever, beni sevindirir" hadisini telmih eden ifadedir. Daha çok Alevî-Bektâşî şairlerince kullanılan ifade ile ehl-i beyt ve Hz. Ali'nin soyundan gelenleri sevme eylemi kastedilir (Gökbel, 2019: 552).

intikal etmiş, ondan da Hz. Ali'ye geçmiştir. Bundan ötürü "baş fetâ" sahibinin Hz. Ali olduğu kabul görmüştür (Ayçiçeği – Köksal, 2020, 49-93). Bizzat Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye verilen "fetâ" sıfatı ile ilgili olarak Hz. Muhammed'in Uhud Savaşı'nda Hz. Ali'ye Zülfikâr'ı hediye ettiği sırada "Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr" dediği rivayet edilmiştir. Bu bağlamda gerek klasik Türk edebiyatı gerekse Alevî-Bektâşî geleneği çerçevesinde kaleme alınan eserlerde bu cümlenin kısaltılmış versiyonu olan "lâ-fetâ" sıklıkla kullanılmıştır. Nitekim Hamdî Baba da şiirlerinde Hz. Ali ile birlikte "lâ-fetâ" kavramından defalarca bahsetmiş ve bu vesileyle hem Hz. Ali'nin yiğitliğine vurgu yapmış hem de bu kavramda saklı bir fütüvvet silsilesi sırrı olduğunu dile getirmiştir.

Degil mi lâ-fetâ illâ 'Aliyyü'l-Murtazâ Haydar
Bulanlar lâ-fetâ sırrın Muhammedle 'Alîdirler (38/3)

(Hz. Ali'den başka yiğit yoktur öyle değil mi? "Başka yiğit yoktur" sırrını bulanlar Hz. Muhammed ile Hz. Ali gibidirler.)

Hem ra'eyte Rabbî dedi çünkim anda şâh-süvâr
Lâ-fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ zü'l-fikâr (47/1)

("Hz. Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur" dendiği için o usta binici "Rabbimi gördüm" dedi.)

4.14. Muharrem

Muharrem ayının onuncu günü Hz. Hüseyin ve ehl-i beytten yetmiş iki kişinin Kerbelâ'da günlerce aç ve susuz bırakılıp ardından şehit edilmesi dolayısıyla bu ayın ilk 12 günü Alevîlerin oruç ve yas günüdür. Bu bağlamda gelenekteki en önemli ibadetlerden biri olan "Muharrem orucu" klasik manada bir oruçtan ziyade derin bir yas dönemini kapsamaktadır. Tutulan oruç esnasında su ve sulu gıdaların tüketilmesi, hayvanların kesilmesi, düğün ve eğlence yapılması Alevî ve Bektâşîler tarafından doğru bulunmamaktadır. (Gökbel, 2019, 616). Matemin temsili olan Muharrem orucunun ardından, Zeyne'l-Abidîn'in Kerbelâ hadisesinden kurtulması ve ehl-i beyt soyunun onunla birlikte devam etmesinden dolayı Allah'a şükredilerek "şükür kurbanı" kesilir ve "aşure" yapılarak Hz. Hüseyin'in ve yanındakilerin şehit edilişi hatırına pişirilenler dağıtılır. Hamdî Baba da tek bir beytinde bahsettiği muharrem orucu döneminin aynı zamanda Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve ailesine yaşatılanlar için üzülüp ah edip ağlanacak zaman olduğunu belirtmiştir.

Hamdiyâ budur nasîhat her Muharrem âhı kıl
Hûn-i eşkiñ döküben sen Hüseyn'e eyvâhı kıl (113/6)

(Ey Hamdî! Nasihat budur ki her Muharrem ayında ah et. Kanlı gözyaşları dökerek de Hz. Hüseyin için eyvah et.)

Sonuç

Hamdî Baba, bağlı olduğu Alevî-Bektâşî şairlerinde görüldüğü gibi aşırılığa kaçmaksızın İslâm'ın ve geleneğin itikadî boyutunu ve motiflerini incelikle şiirlerinde kullanmıştır. Çalışma boyunca bölümler hâlinde Alevî-Bektâşî geleneğindeki önemli kişiler, mekânlar, nesneler ve kavramlar ile inancın temelini oluşturan öğeler tespit edilip Hamdî Baba'nın şiirlerindeki kullanımları incelenerek bir derleme-sözlük çalışması hazırlanmıştır. Bu bağlamda hazırlanan derleme-sözlük çalışması, sadece edebi bir metin analizi olmakla kalmamış, aynı zamanda ait olduğu inanç sisteminin kültürel hafızasını ve terimsel dünyasını da gün yüzüne çıkaran bir kaynak vazifesi görmüştür.

Çalışmanın ilk bölümünde Hz. Muhammed, ehl-i beyt, âl-i abâ, çehâr yâr ve on iki imam merkeze alınmış ve ardından Hz. Hatîce, Ebû Hanîfe, Kanber, Mansûr-ı Hallâc ve Hızır hem tarihî kişilikleri hem de divandaki şiirler kapsamında ele alınmıştır. Bu şahıslar aracılığıyla Alevî-Bektâşî geleneğine bir yolculuk yapılmıştır. Bunların yanı sıra zulmün simgesi olarak da Yezîd ve Ebû Süfyân da şiirlerde karşımıza çıkmıştır.

Mekân motifleri açısından bakıldığında Kerbelâ, Kâbe, Hayber, Kevser nehri, çeşme-i hayvân ve bezm-i Elest kavramları öne çıkmıştır. Hz. Hüseyin ve yakınlarının acımasızca katledildiği yer olan Kerbelâ hem acımasızlığın hem de hak uğruna yapılan fedakârlığın simgesi olmakla birlikte bezm-i Elest, ruhların Allah ile buluştuğu yer olması ve ilk ikrarın burada yapılması yönüyle ele alınmıştır. Hayber, özellikle Hz. Ali bağlamında kullanılırken buranın fethi esnasında gösterdiği cesaret ile özdeşleştirilmiştir. Kevser nehri, Hz. Ali'nin cennette sâkîlik yapacağına inanılan su olması, çeşme-i hayvân Hızır ile birlikte ölümsüzlük imgesi olması yönüyle şiirlerde yer almıştır. Böylece zikredilen mekânların yalnızca tarihî veya coğrafi birer alan olmaktan çıkıp, şairin içsel yolculuğundaki manevi duraklara ve öğretinin mekânsal sembollerine dönüştüğü gözlemlenmiştir.

Şiirlerde yer alan nesne, hayvan ve diğer kavramların motifleri de Alevî ve Bektâşîlikteki önemli sembollerden bazılarıdır. Bu bölüme göre Hz. Ali'nin efsanevi kılıcı olan Zülfikâr, Hz. Muhammed tarafından söylenen "lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr" lafzıyla birlikte anılmıştır. Düldül de bu bağlamda Hz. Ali'nin yiğitliğinin sembollerinden biri olmakla birlikte arslan motifi de tıpkı Hayber gibi Hz. Ali'nin yiğitliğini anlatmak için kullanılmış ve onun gücüyle ilişkilendirilmiştir. Bâde motifi, yalnızca bir içki olarak görülmemiş hem Elest meclisinde ruhlar tarafından içilen ilk içki olması hem de ilahi aşka ulaşmak amacıyla içilen içki olması yönüyle ele alınmıştır. Buna göre bâde, hakikat şarabını tadarak Allah'a ulaşmanın araçlarından biri olarak görülmüştür.

Çalışmanın son bölümüne göre Alevî ve Bektâşîlikteki kavramsal öğeler, gelenek öğreticisinin temel ilkelerini oluşturan ehl-i beyt, on dört masum, dört kapı kırk makam, hel etâ, târik-i müstakîm ve gürûh-ı naci olup bu kavramlar hem gelenek bağlamında hem de Hamdî Baba Divanı'na göre irdelenmiştir. Yetmiş iki millet, bâ noktası, nûr-ı vâhid, abdest, ikrar, vird, semah, abdal, fetâ, pîr, mürşid, cem töreni ve muharrem kavramları da Alevî ve Bektâşî toplumundaki yansımaları ve özellikle Hamdî Baba'nın şiirlerinde hangi semboller ile ifade edildiği açısından incelenmiştir.

İncelenen bu terimlerin yalnızca birer sözcük olmanın ötesinde, inanç yolunun temelini oluşturan birer eğitim aracı ve sâlike yön gösteren manevi işaretler olarak metne dokunduğu anlaşılmaktadır.

Alevî-Bektâşî meşrepli olduğu bilinen şairlerin başında gelen Hamdî Baba, *Divan*'ının tamamına yakınında kendisinin de mensup olduğu bu kültüre ait isim ve kavramları sıklıkla kullanmış, bu motifler çerçevesinde kurduğu üslubuyla şiirler kaleme almıştır. Biz de Hamdî Baba'nın şiirleri aracılığıyla hem gerçek hem de hayal dünyasına bir bakış atarak onu daha yakından tanıma ve tanıtma niyetiyle; aynı zamanda Alevîlik-Bektâşîlik inancı ve geleneğinin Alevî-Bektâşî bir şairin gözünden nasıl göründüğünü açıklamak gayesiyle bu çalışmayı hazırladık. Netice itibarıyla Hamdî Baba, mensubu bulunduğu irfan mektebinin zengin mirasını estetik bir dille harmanlayarak Klasik Türk sahasına kıymetli bir eser bırakmıştır. Bu çalışmanın, şairin divanında saklı kalan diğer tasavvufi remizlerin de inceleneceği gelecekteki akademik araştırmalara sağlam bir zemin oluşturması ve Türk İslam Edebiyatı sahasındaki benzer incelemelere yeni ufuklar açması temenni edilmektedir.

Kaynakça

Albayrak, Nurettin. *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları, 2004.

Aycan, İrfan. "Ebû Süfyân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Aydın, Ayhan. *Dedeler Aleviliği Anlatıyor*. Ankara: Kripto Kitaplar, 2018.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük 3 Cilt*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.

Bektaş, Hasan. "Divan Şiirinde Düldül'e Dair". *Edebiyat Bilimleri*, 7 (2024), 45-58.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2012.

Coşkun, Gamze. "Alevilikte Cem ve Semah'ın Kaynağı Olarak Görülen Miraç Hadisesi ve Kırklar Cemi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 103 (Eylül 2022), 187-203.

Çağlayan, Alper. "Alevilikte Semah Olgusu". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 14 (2000), 31-33.

Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Anahtarı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.

Dilmen, Ömer. "Yûnus Emre'nin Dîvân'ında Perde Metaforu". *Bilim Armonisi*, 4/2 (2021), 78-91.

Fayda, Mustafa. "Hulefâ-yi Râşidîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/324-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızdaki İtikadî İslâm Mezhepleri*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1990.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1996.

Fırat, Hacer. *İmâmiyye Şîa'sında On İki İmamın Önemi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Gökbel, Ahmet. *Ansiklopedik Alevi Bektaşi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2019.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *On İki İmam (A.S.)*. İstanbul: Der Yayınları, 1989.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali (A.M.)*. İstanbul: Der Yayınları, 1990.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Alevî-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992.

Gülmez, Mevlüt. "Âşık Ömer Divanı'nda Alevi Bektaşi İzleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37 (2015), 285-307.

İyiyol, Fatih. "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Düvâzlar-Düvâzimamlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6/27 (2013), 228-250.

Kandemir, Yaşar. "Hatice". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/465/466. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kaya, Haydar. *Alevi-Bektaşi Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı*. İstanbul: Engin Yayınları, 1993.

Kaya, Doğan. *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.

Kılavuz, Lokman - Şahin, Hanifi. "Erzurum'da Yaşayan Alevîlerin İbadet Hayatıyla İlgili Telakkileri ve Uygulamaları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi.* 111 (Eylül 2024) 41-72.

Kılıç, Ünal. "Bir Eş Olarak Hz. Hatice". *Hz. Hatice Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ali Aksu. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015, 39-71.

Korkmaz, Esat. *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları, 1994.

Korkmaz, Esat. *Dört Kapı Kırk Makam*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2013.

Köksal, M. Fatih - Ayçiçeği, Bünyamin. İki Fütüvvetnôme Sabuncuoğlu Şerefeddfn Fütüvvetnômesi Bursalı Hoca Can Fütüvvetndmesi. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020.

Kuşca, Sibel. *Şah İsmail Hatai'nin ve Pir Sultan Abdal'ın Nefes ve Deyilerinde Mitik Unsurlar.* Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Küçük, Abdurrahman - Küçük, M. Alparslan. T*ürkistan'dan Türkiye'ye Alevîlik-Bektaşîlik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.

Melikoff, Irene. "Gelin Canlar Bir Olalım: Türkiye'de Alevi-Bektaşi Ortak Bilincinde Bağlayıcı Güç Olarak Müzik ve Şiir". *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşi Kültürü*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

Noyan, Bedri. *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik VI. Cilt*. Ankara: Ardıç Yayınları, 2003.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Âb-ı Hayât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/1-3, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Onay, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. haz. Cemal Kurnaz. İstanbul: H Yayınları, 2009.

Öz, Mustafa. "Ehl-i Beyt". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10/498/501. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Özdemir, Ali Rıza. "Alevi-Bektaşi Yolunda İkrar Kavramının Kuramsal Çerçevesi". *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 12 (2022), 174-200.

Sarıkaya, M. Saffet. "Şah İsmail'in Şiirlerinde Hz. Ali". *Uluslararası Şah İsmail Hatayî Sempozyumu.* ed. Gülağ Öz. 264-276. Ankara: Hüseyin Gazi Vakfı, 2003.

Sarıkaya, M. Saffet. "Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 82 (Haziran 2017), 9-23.

Solmaz, Bilal. *Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Dil İçi Çeviri: Ayıntablı Hamdi Baba Divanı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Soyyer, A. Yılmaz. *Hünkâr Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü*. İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2019.

Tek, Recep. "Kul Himmet'in Şiirlerinde Alevî-Bektaşî İnanç Sisteminin Temellerine Dair Bazı Yansımalar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 77 (Mart 2016), 271-290.

Turgut, Ahmet. *Güzelliğin Efendisi Hz. Hasan*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2023.

Uğur, Ahmet. *Klasik Türk Edebiyatında Bektaşilik*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Uludağ, Süleyman. "Abdal". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/59-61, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Uludağ, Süleyman. "Âl-i Abâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/306-307, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10/131-138, İstanbul, TDV Yayınları, 1994.

Üçer, Cenksu. "Alevî Telakkîde Hz. Muhammed". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 14/1 (2010), 321-343.

Ünver, İsmail. "Mesnevi". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri),* LI/415-416-417 (1986), 430-563.

Yakar, Halil İbrahim. "Son Dönem Bektâşî Şairlerinden Gaziantepli Hamdî Baba". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 28 (2003), 175-191.

Yakar, Halil İbrahim. "Hamdî, Muhammed Hamdî Baba". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.* Erişim 14 Eylül 2025. https://teis.yesevi.edu.tr/%20madde-detay/hamdi-muhammed-hamdi-baba

Yakar, Halil İbrahim. *Ayıntablı Hamdi Baba Divanı*. Konya: Palet Yayınları, 2012.

Yardımcı, Mehmet. "Âşıkların Dilinde ve Telinde Pir-Mürşid-Rehber Kavramları". *Folklor/Edebiyat*, VIII/30 (2002), 215-223.

Yeşilyurt, Temel – Oral, Osman. "İman'da İkrar Kavramı". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi,* 10/1 (2012), 31-44.

Extended Abstract

The first part of the study focuses on the Prophet Muhammad and the Ahl al-Bayt, and examines their reflections in Hamdi Baba's poetry. Subsequently, the concept of the 'al-i aba' (the 'al-i aba') comes to the fore in the context of the Prophet Ali, while Khadijah, Abu Hanifa, Kanber, Hallaj-ı Mansur, and Hızır, with their various characteristics, find their place in the poems. Through these figures, a journey into the Alevi-Bektashi tradition is undertaken. Yazid and Abu Sufyan also appear as symbols of oppression in the poems.

In terms of spatial symbols, the concepts of Karbala, the Kaaba, Khaybar, the waters of Kawthar, the Çeşme-i Hayvân, and Bezm-i Elest stand out. Karbala, the site of the brutal massacre of Imam Hussein and his kinsmen, symbolizes both cruelty and sacrifice for the sake of God. Bezm-i Elest is also discussed in terms of its significance as the place where souls meet God and where the first confession is made. Khaybar is particularly discussed in the context of Imam Ali (as), and is associated with the bravery and courage he displayed during the conquest of the city. The Kawthar water is used as the water believed to be the cupbearer for Imam Ali

in Paradise, while the fountain of animals is used as a symbol of immortality with Khidr. These places are sometimes used in poems with their symbolic meanings rather than their literal meanings, contributing to the study. The motifs of objects, animals, and beverages are also important symbols in Alevi and Bektashi beliefs. According to this section, the Zulfiqar, the legendary sword of Imam Ali, is mentioned together with the phrase "La fata illa Ali, La seyfe illa Zulfiqar" uttered by the Prophet Muhammad. While Düldül is also a symbol of Imam Ali's bravery in a context, the lion motif, like Khaybar, is also used to depict the bravery and valor of Imam Ali and is associated with his power. The motif of the "bade" (bade) is not only seen as a drink, but also as the first drink consumed by the spirits in the Elest gathering, and is explored as a drink consumed to attain divine love. Accordingly, the bade is seen as a means of reaching God by tasting the wine of truth.

In the final section of the study, the conceptual elements in Alevi and Bektashi belief, which constitute the fundamental principles of traditional teaching, are the ahl-i bayt (the fourteen innocents), the four doors and forty stations (the four doors and forty stations), the hel e ta (the righteous path), and the gürûh-ı naci (the lowly group). These concepts are examined both within the context of tradition and according to the Divan of Hamdi Baba. The concepts of the seventy-two nations, the ba point, the light of vahid (the light of a single being), ablution, iqrar (the prayer), wird (the sema), abdal (the prayer), feta (the prayer), pir (the prayer leader), musahip (the prayer leader), cem ceremony, and muharrem (the prayer leader), demonstrate how their counterparts in Alevi and Bektashi societies are symbolized and addressed in divan poetry.